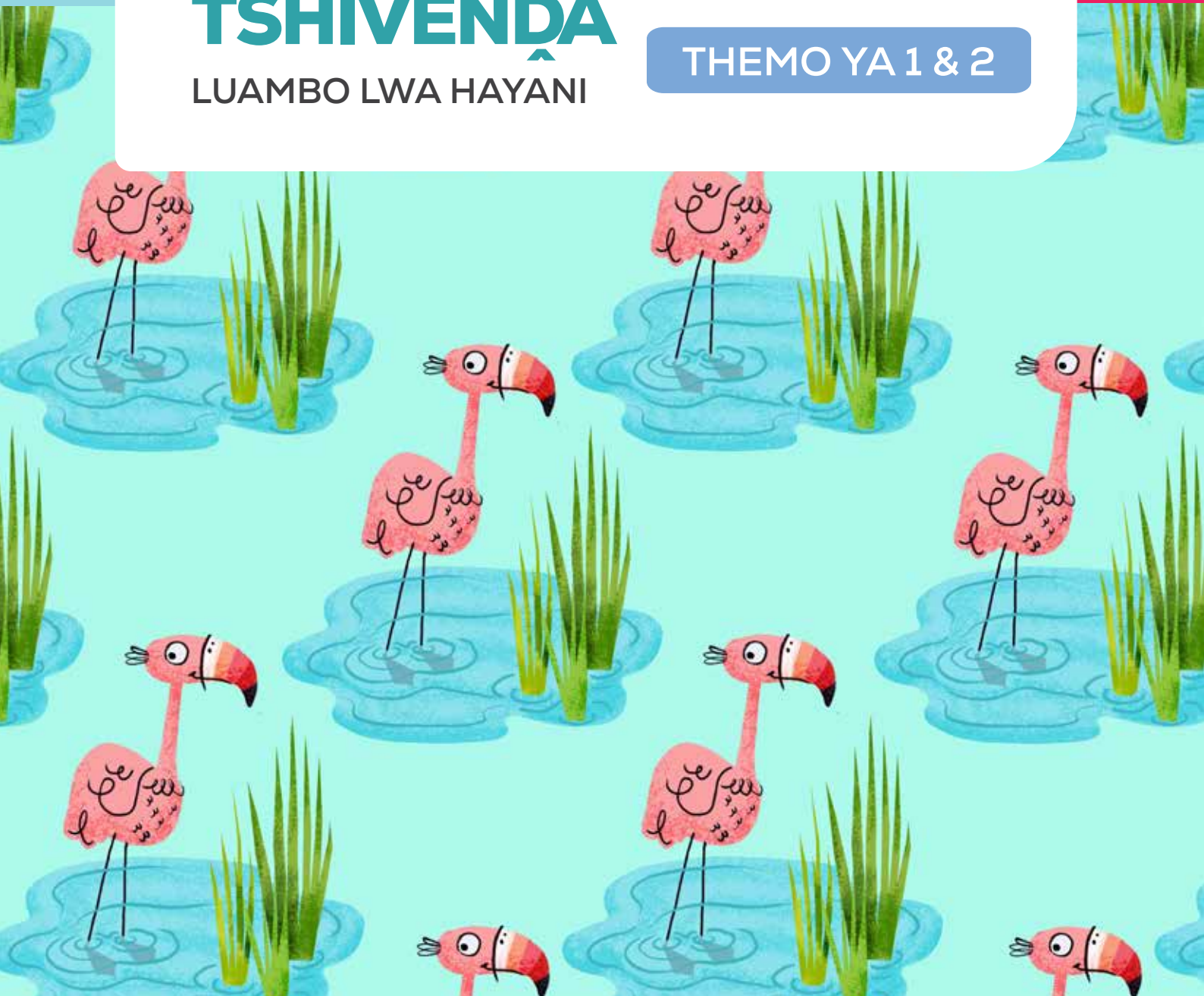

Bugu ya u Vhala ya Thikho

GIREIDI**3****TSHIVENDA**

LUAMBO LWA HAYANI

THEMO YA 1 & 2

Bugu ya u Vhala ya Thikho

GIREIDI 3 | THEMO YA 1 & 2

TSHIVENDA

Magudiswa

Themo ya 1	1
Thero: Ri fara nyendo.....	2
Vhege ya 1	2
Vhege ya 2	9
Thero: Ri lugisa zwithu	17
Vhege ya 3	19
Vhege ya 4	27
Thero: Ri lingedza u fulufhedzea	35
Vhege ya 5	37
Vhege ya 6	45
Thero: Pfhunzo yashu.....	53
Vhege ya 7	55
Vhege ya 8	63
Themo ya 2	71
Thero: Ri ita ndowendowe	72
Vhege ya 1	72
Vhege ya 2	82
Thero: Ri vhañwali	90
Vhege ya 3	90
Vhege ya 4	100
Thero: Ri na u pfhela vhutungu.....	108
Vhege ya 5	108
Vhege ya 6	118
Thero: Ri vhainzhiniere	126
Vhege ya 7	126
Vhege ya 8	136

THEMO YA1

Thero: Ri fara nyendo

U pfhumisa luambo:

Raimi

Tshipiḁa tshipfhufhi tsha maḁwalwa hune maipfhi a vha na mibvumo i fanaho mafheleloni. Kanzhi raimi dzi na mutevhetsindo wo khwaḁhaho nahone dzi a takadza nahone dzi a leluwa u dzi humbula.

Ri a enda

Ri enda ri tshi ya kule na tsini.

Ri vhona mashango maswa.

Ra wana khonani ntswa.

Thavha ndapfhu na milambo mihulu.

Ri endiswa u ḁavhanya kana ra ongolowa.

Ri enda ri tshi guda zwo fhambanaho.

Lwendo lwa tsini kana lwa kule.

Ri vhuya na zwine ra elelwa.

Raimi heyi i ri vhudza uri ri endela kule na tsini. Ra vhona mashango maswa, thavha ndapfhu, milambo mihulu na u vha na khonani ntswa. Musi ri tshi tshimbila ri shumisa vhuendi vhu no ḁavhanya kana u ongolowa. Ri vhuya na mihumbulo miswa.

Zwiḁori:

**Lwendo lu takadzaho
lwa Shamiso**

Nyendo dza Mashudu

Divhaipfhi

endela:

U ya huḁwe fhethu, kanzhi nga goloi, bisi, tshidimela kana nga bufho.

Zimbabwe:

Ndi shango ḁi re Tshipembe ha Afrika, devhula ha Afrika Tshipembe.

musanda:

Fhethu hu no dzula vhamusanda na muḁanuni wavho kana vhaḁanuni vhavho.

Divhaipfhi

vhoma-khulukuku:	Vhathu vha mutupo wa hanu vhe vha tshila kalekale, sa makhulukukukuku.
zwilala/ zwa matongoni:	Zwa kalekale; zwa vhongwaniwapo (sa zwifhato na)
khephsheni:	Fhungo lipfhufhi li re nga fhasi ha tshifanyiso li no ri vhudza uri tshifanyiso tshi sumbedza mini.
dala:	U ya u tolela muṁwe muthu kana fhethu lwa tshifhinganyana.
thalutshedzo/ mbuletshedzo:	Maipfhi ane a ri vhudza uri tshithu tshi na mbonalo ifhio, tshi pfhala nga ndilade, kana tshiphuludzea nga ndilade.
maswina:	Vhathu kana zwigwada zwa vhathu zwine zwa sa khou andana nahone zwi nga fhedza zwi tshi khou lwa.
thovhele:	Lushaka lwa murangaphanda, u fana na khosi.
lwendo:	U tshimbila u tshi bva huṁwe u tshi ya huṁwe, kanzhi lu vha lwo lapfa nga maanda, u fana na u tshimbila nga goloi kana nga tshidimela.
suthukheisi/ suthkheisi:	Bege khulwane ine na i shumisa u hwala zwiambaro zwanu na zwiṁwe zwithuvho musu ni tshi fara lwendo.
panga/ dzhenisa/longa:	U vhekanya zwithu hu nga vha kha bogisi kana huṁwevho nga vhuronwane.
pakulula:	U bvisa zwiambaro na zwiṁwe zwithu kha bogisi la zwiambaro musu no swika huṁwe fhethu, kana ni tshi vhuya hayani.
thikhithi:	Tshipida tsha bammbiri kana tsha u tshimbila ngatsho tsha didzhitala tshi ni tendelaho u tshimbila nga bisi, tshidimela kana bufho.

Thero: **Ri fara nyendo**

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Luñwalo lwa khonani nga mañwalo

3210 1st St
Ennerdale
1830
2 Thafamuhwe 2022

Ha Reem,

Ri a vusa! Ndi a fulufhela no vuwa na u takala.

Ndi Thamba, khonani yañu nga u ñwalelana. Mugudisi wanga vha ri ndi ni ñwalele. Thamusi ri ðo ðiphina nga u ñwalelana.

A thi ðivhi tshithu nga ha Igipita, hune na dzula hone. Ni nga ntalutshedzavho? Zwi ðo vha zwavhudisa u vha na khonani i no bva Igipita.

Ndi na minwaha ya tahe. Ndi mutukana a re na maño a buraunu.

Ndi dzula Ennerdale Afrika Tshipembe. Ennerdale hu na nyavhanyavha ya vhathu. Vhathu vhanzhi vha dzula henefha. Nne na khonani dzanga ri tamba bola ðuvha liñwe na liñwe. Ri tamba badani u swika li tshi swifhala.

Swondaha ndi maðuvha anga a takadzaho. Ndi ya kerekeni hune nda tangana na vhazwala vhang. Ha tevhela burai. Buraini ri gotsha nama muliloni n̄da.

Ndi kha Gireidi ya 3. Ndi ya tshikoloni nga milenzhe ðuvha liñwe na liñwe. Ndi funesa Mbalo na u vhal. Mugudisi wanga ndi Mufumakadzi Vho Martins. Vha a takadza fhedzi vha singuwa, yooo, vha a sema!

Ndi toða u guda nga ha vhutshilo hanu. Egipita ndi fhethude? Ni ðiphina nga mini? Ndi khou humbela uri ni ñwalelevho, naho mugudisi wañu vha songo ni vhudza.

Ndi nne khonani yañu nga u ñwalelana,

Thamba

Thelokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo:

1. Liṅwalo heli ndi:

- a. vhurifhi
- b. tshirendo

2. Ni humbula unga khonani nga u ṅwalelana ndi mini?

- a. Ndi khonani ine ya ni ṅea boṭopheni.
- b. Ndi khonani ine ya ni ṅwalela marifhi.

3. Thamba o vha a tshi ṭoda u ḍivha mini nga ha vhutshilo ha Reem?

- a. Reem u ita mini zwa u ḍitakadza.
- b. Reem u takalela u ḷa mini.

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Lwendo lu takadzaho lwa Shamiso (Manweledzo)

Shamiso na vhabebi vhawe vho vha vho lindela maḍuvha a holodei ya tshikolo. Vho vha vha tshi khou ya Zimbabwe u dalela vha muṭa wavho. Musi vhe nḍilani, ho swika he vha awela fhethu hu no pfhi Great Zimbabwe. Shamiso a vula inthanethe a sedza fhethu hu no pfhi Great Zimbabwe. O guda uri kalekale afha fhethu ho vha hu ḍorobo khulu na hone u musanda.

“Yooo! Ndi havhuḍi hafha fhethu!” ndi ene a tshi humbula. O vha o takalela u vhona fhethu he vhomakhulukuku wawe ha tshila hone.

Musi vhe henefho Great Zimbabwe, vha muṭa vho ṭangananedzwa nga mutshimbidzi wavho. “Vho ṭangananedzwa Great Zimbabwe,” hu amba mutshimbidzi. “Hafha fhethu ho fhatiwa minwaha ya maḍana yo fhiraho.”

Miziamu, Shamiso o vhona malungu a musuku, koporo na malungu o itwaho nga ngilasi.

“Hayo malungu o vha a tshi bva China!” a ralo mutshimbidzi.

“Hezwi zwi ri vhudza uri vhatu vha Great Zimbabwe vho vha vha tshi bindudza mashangoḍavha.”

Shamiso o pfha a tshi ḍihudza nga vhomakhulukuku wawe.

U bva afho, muṭa wo dalela luvhondo luhulu

lwa tshitendeledzi. Vho guda uri itshi tsho vha tshi tshifhato tsha mahosi a vhafumakadzi. Vho guda uri ‘Zimbabwe’ zwi amba uri ‘nṇu ya dzimbaba/mbaba’.

Zwi tevhelaho, Shamiso na muṭa wa hawe vho dalela muṇwe muvhundu. Miḍi ya muvhundu uyo wo vha wo fhatiwa sa miḍi ya vhomakhulukuku wavho. Vho vhona vhatu vha tshi khou imba na u tshina u fana na vhomakhulukuku wavho.

Mafhedziseloni azwo, vho gonya thavha u vhona fhethu he vha vha vha tshi ita zwa vhurereli havho. Musi shamiso e nṱha ha thavha, o lavhelesa zwifhaṱo zwa u naka zwi re fhasi.

“Yooo! Zwo naka hani!” ndi Shamiso a tshi amba. “Ndi ḍihudza nga mishumo yoṱhe ye vhomakhulukuku washu vha ita!” “Na kha nṱe zwo tou ralovho!” ndi khotsi awe vha tshi ḍadzisa. O pfha o takala vhukuma uri muṱa wa hawe wo dalela fhethu ha vhomakhulukuku wavho.

Thelokanyondivho

Mbudziso:

1. **Shamiso na muṱa wa hawe vho vha vha tshi khou ya ngafhi nga holodei?**
Shamiso na muṱa wa hawe vho vha vha tshi khou ya... nga holodei
2. **Vhulungu ho itwaho nga ngilasi vhu bvaho China ho sumbedza mini Shamiso zwi no kwamaa vhomakhulukuku wawe?**
Vhulungu ha ngilasi vhu sumbedza uri makhulukuku wawe...
3. **Ndi nga mini khotsi a Shamiso vho pfha vho takala?**
Khotsi a Shamiso vho pfha vho takala ngauri...

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

va	ve
di	do

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

vele

dina

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Salani na ene u a dina. A funesa u delela Seani. Ha sei a si na duda. Vele ene u veta Huli. Ana ha sei Sani. U dina nga u lala a hona. Ni si hane u sea nae.

U enkhouda

Wanani maipfhi ōthe a bvaho kha tshiṭori ane a shumiswa:

v d

U ṛwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaṇu ya ṇḍowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaṇu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

ṭhalutshedzo/mbuletshedzo

maswina

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

ha	hu
vho	vh

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

Hanisi

vhuya

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Ha tendi e na Ele. U vula vothi hu na vhusuțo. Vele ene u vetesa e na Vule. O dala ha Hanisi mulovha. O vhuya e na duda. U tata dada ha lilesi. Ha na vivho Seani.

U enkhouda

Wanani maipfhi oțhe a bvaho kha tshițori ane a shumiswa:

h vh

U řwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaņu ya u ndowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaņu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

thovhele

lwendo

U anetshela zwiṭori nga nḽila ya vhusiki

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

s	w
---	---

s	w	a	s	w	e	s	w	i
---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

swiela

swela

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

U swiela ngauri ndi vhege yawe. O nřwala a si swaye. A hana u swaya ho teaho. U diniwa nga u sa kona u vhala. Ene u a swela u guda a kona. U vuwa a swura tie o takala. Hulisani e ene a no swiela. Avha vhana vha na miswaswo.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

v	d	h	vh	s	w
e	a	u	i	y	l

Nřwalani maipfhi aya kha bugu yaņu ya nřdowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu ya nřdowedzo:

Kaka hake

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Thavha dza Afrika Tshipembe

Dzhango l̄ashu l̄a Afrika l̄i na thavha nnzhi. In̄we ya thavha idzi dzi ñivheaho vhukuma ndi Kilimanjaro.

Kilimanjaro ndi yone ndapfhusa Afrika. I wanala shangoni l̄a Tanzania.

Vhathu vhanzhi vha t̄oda u gonya Thavha ya Kilimanjaro, fhedzi zwi a kon̄a nga mulandu wa u lapfha hayo.

Musi ni tshi ya n̄than̄tha ha thavha iyi, hu a rotholesa. Ni nga wana na gambogo na mahaḁa t̄hodzini ya thavha iyi.

No ñiimisela u gonya thavha? Miñwe ya mitevhe ya thavha dza Afrika Tshipembe dzine na nga gonya khedzi:

Drakensberg/Khahlamba/Maluti

Thavha dza Drakensberg ndi thavha dza u naka.

Dzi wanala Lesotho na KwaZuluNatal. Vhanguni vha dzi vhidza Khahlamba.

Vhasuthu vha ri ndi Maluti.

Table Mountain

Thavha iyi i ñivheaho i wanala Cape Town. I kunga vhaendelamashango vhanzhi uri vha ye Cape Town. Ni nga humbulela uri ndi nga mini i tshi pfhi Table Mountain? Ndi ngauri nga n̄tha hayo hu tou nga t̄afula.

Thavha dza Lubombo

Thavha idzi dzi wanala kha Vundu l̄a Mpumalanga.

Lubombo ndi dzina l̄a Tshinguni l̄i no amba ningo khulukhulu.

Hu na dziñwe thavha dzine na nga gonya Afrika Tshipembe.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo.
Kopololani ni fhedzise:

Fhethu	Dzina la dzi/thavha	Ngoho i takadzaho
Tanzania		Thavha yo lapfhesaho Afrika
Vhukati ha Lesotho na KZN		I na madzina mararu
	Table Mountain	Nṯha hayo hu fulethe
Mpumalanga		I vhonala i tshi nga ningo khulu

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu dzaya ndowedzo.
Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.
Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ili li amba mini?

1. gugu
2. gulu
3. guma
4. guda

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Nyendo dza Mashudu (Manweledzo)

Khotsi a Mashudu vho vhuya hayani na bugu i tshi bva laiburari i no pfhi ‘Madembe Maswa a Sumbe a Lifhasi’.

“A ri na tshelede ya thikithi dza bufho, fhedzi bugu dzi nga ri isa huṅwe na huṅwe!” ndi Khotsi a Mashudu vha no ralo.

Nga murahu ha tshilalelo Mashudu na khotsi awe vha dzula vhoṭhe kha sofa uri vha vhale bugu.

“Kha ri dzhie tsheo ya uri ndi dembe lifhio kha a sumbe line ra nga takalela u li dalela!” ndi Mashudu a tshi amba.

Kha siatari la u thoma vha vhala Luvhondo Luhulu Iwa China. Holwu luvhondo lwo fhatelwa u tsireledza Machaina kha maswina. Yooo!! Ndi humbula uri heḽi ndi dembe, line nda takalela u li dalela.

Tshi tevhelaho, vho vhala nga tshitsetshu tsha Khirisito Mutshidzi tshi re Brazil, kha shango li re South America. Yooo! Ndi humbula uri heḽo ndi dembe line nda takalela u li dalela! ndi Mashudu a no ralo.

Madembe mavhili a tevhelaho na one a kha la South America. Vho vhala nga Machu Picchu, Dorobo yo fhatiwaho nṭha ha thavha kale kale.

Vho vhala hafhu nga dziphiramidi dza Mexico dze dza vha dzi tshi shumiswa u vhona lutombo vhusiku. Kha madembe oṭhe haya, Mashudu o ri, “Yooo! Ndi humbula uri heḽo ndi dembe line nda takalela u li dalela!”

Khotsi a Mashudu vha vula linwe siatari. Vha vhona tshifhatṱo tsha u naka tsha India. “Ndo no vhala nga hatsho!” ndi Mashudu a tshi vhala. “Ndi Taj Mahal ngei India. Heḽo ndi dembe line nda takalelesa u li dalela!”

Tsha u fhedzisela, vho vhala nga dembe la vhusumbe. Petra, ndi dorobo yavhudi yo vhadwaho u bva kha matombo matswuku. Dorobo heyi yo itelwa u kuvhanganya madi, u tshidza vhathu sogani. Hezwi zwa ita uri Mashudu a ri, “Waau! Ndi vhona u nga ndi dembe line nda takalelesa u li dalela!”

Mafheleloni, Khotsi a Mashudu vha nṱwala fhasi madembe a ne vha takalelesa one u fhira manwe. Fhedzi a ro ngo swika kha u vhala phindulo dzavho! Ni vhona u nga Mashudu o nṱwala mini?

Tholokanyondivho

Nṱwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo:

1. **Ndi zwifhio zwe khotsi a Mashudu vha talutshedza malugana na zwine bugu dza nga ita?**
Khotsi a Mashudu vho talutshedza uri bugu dzi nga...
2. **Ndi dembe lifhio le Mashudu a vha o no vhala nga halo?**
Mashudu o vha o no vhala nga ha...
3. **Ndi fhethu hufhio kha madembe aya a sumbe hune na tama u hu dalela?**
Ndi tama u dalela... ngauri...

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Mofimi / ipfhi kana tshipida tsha ipfhi ili li amba mini?

aa

Nṱwalani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṅu ya ndowedzo. Thomani nga:

1. **maano**
2. **maanda**

Thero: Ri lugisa zwithu

U pfhumisa luambo:

Murero

Ndi liambele li pfhufhi la sialala line la nea tsivhudzo. Kanzhi mirero i katela kuambele kwa luambo kune kwa si tee u dzhiwa kwo tou ralo sa, mamethafore.

Tsha kule tshi wanwa nga muhovhi.

Murero hoyu u amba uri vhathu vhane vha bvelela kha zwipikwa zwavho ndi vhane vha isa phanda na u lingedza vha tshi shuma nga maanda.

Zwitori:

**Kilasi yo
tshinyadzwaho**

**Mari Copeny: Sole la
madi**

Divhaipfi

lugisa:	U ita uri tshithu tshi dovhe tshi shume hafhu kana u tshi lugisa.
tshinya:	U khakhisa kushumele kwa tshithu kana u shandula nzuelele yatsho.
u humbela pfharelo:	U amba uri “Ndo khakha” musi wo vhaisa muñwe muthu kana wo khakha.
khwairi:	Tshigwada tsha vhathu vha no imba khathihi.
nga vhuronwane/ nga u londa:	U tou fombe kha u ita zwithu nga ngona u sa khakhi kana wa vhaaisala.
Michigan:	Vundu li re Amerika li no divhelwa maisha alo mahuluhulu a re hothehothe.
muhali:	Muthu a no lwa a si na nyofho, kanzhi musi e ndwani.
tshiwo:	Thaidzo khulwane ine ya fanela u tandululuwa nga u tavhanya.

Divhaipfhi

tshikafhadza:	U ita uri mufhe, maḡi kana shango zwi vhe na tshika i no vhaisa mutakalo wa vhathu.
mulimo/ phoizini:	Zwi na phoizini kana zwi nga vhaisa mutakalo wa vhathu, zwipuka, kana zwimela.
haswela:	U lugisa tshithu tsho tshinyalaho kana tsho ṭahalaho uri tshi vhonele tshi tshi nga tshiswa.
runga:	U ṭumekanya zwipiḡa zwa malabi hu tshi shumiswa ṇelee na harane.
ṇelee:	Ndi tshishumiswa tshisekene, tshi no ṭhavha tshi re na buli tshine tsha ni thusa ni tshi runga.
harane:	Luḡali lusekene lu no shumiswa hu tshi rungiwa kana u lugiswa malabi.
hamula:	Ndi tshi shumiswa tshi na hoho I no lemela I kha thanda, I shumiswa u ombela zwibigiri.

Vhudzisani vha muṭa wa haṇu:

Ndi mini zwi ne ra tea u lugisa hayani hashu? Ri nga zwi itisa hani?

Arali ni na thaidzo ine na sa ḡivhe uri ni nga i lugisa hani, ni fanela u ita mini?

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

go	gu
ma	mu

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

gudiswa

malume

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Gudani o aluwa e ha malume wawe. Malume awe vha hana a sa sei. U gudiswa u vala na u vula vothu. Lumelisani a no tala a sa lili. U mama gunwe a sa neti. U guma mini ni sa mu hanisi? Ndi mini a sa mu vuleli vothi?

U enkhouda

Wanani maipfhi oṱhe a bvaho kha tshiṱori ane a shumiswa:

g m

U ṅwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaṅu ya ṅdowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaṅu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

u humbela pfharelo

khwairi

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

be	bi
wa	we

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

bebe

wela

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Ni bubele ha Gumani. Ni mu bebe a ni lilela. Tamani o wela seli nae. Ha tami u sa wana malume. Na wisa bugu ni i dobe.

Masala u funesa u muma mulomo. U mamisiwa a lala a sa lili.

U enkhouda

Wanani maipfhi oțhe a bvaho kha tshițori ane a shumiswa:

b w

U řwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaņu ya u ndowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaņu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

nga vhuronwane/ nga u londa

haswela

Thero: Ri lugisa zwithu

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

l	w
---	---

l	w	a	l	w	e	l	w	i
---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

lwisa

lwala

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Bubani ni game Mulweli. Vho lwela badani a sa lile. U lwadziwa nga u funa u lwa. Gudani u lwa e badani. Wanani bugu ya miswayo yone. U muswa u tea u lwisa mini? U lwisa u buba a sa lengi. Ni si mu sole a lila.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

g	m	b	w	l	u
a	n	i	e	d	s

Nwalani maipfhi aya kha bugu yaņu ya ndowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu ya ndowedzo:

Lala, lila

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Hulisani na Dakalo vha thusa u thivhulula mulambo

Hulisani o vha a tshi dzula doroboni. Nga holodei o vha a tshi dalela makhulu wawe. Makhulu wawe vho vha vha tshi dzula vhuponi ha mahayani.

Hulisani o vha a tshi takadzwa nga u t̄wa na makhulu wawe. Thaidzo dzo thoma musi a tshi t̄oda u t̄amba. “Hai Hulisani. Ni songo tambisa maḑi,” hu amba muzwala wawe Dakalo.

Hulisani a pfha o mangala. Musi e hayani doroboni, a hu na a no mu kalela maḑi a u t̄amba.

“Dakalo vhathuu! T̄alutshedzani Hulisani uri ri itisa hani zwithu fhano,” hu amba Makhulu nga vhulenda.

Dakalo a humbela Hulisani pfharelo. “Muvhunduni wa hashu a u na maḑi. Vhañwe vhaambi vha ri hu na gomelelo.”

Nga matshelo, Dakalo na Hulisani vho bva vha tshi khou ḑi tshimbilela. Zwenezwi vha tshi khou tshimbila vha vhona huñwe hu na tivha.

“Mulambo wo ḑala musi. Zwi ḑa hani uri ri shae maḑi?” hu vhudzisa Dakalo.

Hulisani a sumba matombo a re mulamboni. “Zwi tou nga mulambo wo thivhiwa nga haḑa matombo mahuluhulu. A nga o kunguluwa a tshi bva thavhani.”

“Kha ri ye ri vhudze vhañwe vhadzulapo vha fhano, hu amba Dakalo. Ri tea u bvisa haya matombo ri thivhulule mulambo. Maḑi a ḑo elela u swika muvhunduni wa hashu.”

Vhadzulapo vha thetshesela Dakalo na Hulisani. Mulambo wa elela u tshi tsela muvhunduni wa havho.

Makhulu vha kuvhatedza vhaḑuhulu vhavho, vha ri, “Vhathu vha vhaṭuku vho tandulula thaidzo yanga.”

Thelokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo:

1. **Ndi nga mini ho vha na thaidzo Hulisani a tshi yo tamba?**
 - a. O vha a tshitoda u shumisa maḍi manzhi.
 - b. Maḍi o vha a tshi rothola.
2. **Muvhunduni ho vha na thaidzo ya mini?**
 - a. Ho vha hu na matombo manzhi.
 - b. Kusi kwo tathelelwa nga maḍi.
3. **Thaidzo yo tandululiswa hani?**
 - a. Vhathu vho bvisa matombo e a vha o thivhela maḍi.
 - b. Vhathu vho shumisa maḍi matuku.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu ya ndowedzo.
Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.
Mofimi / ipfhi kana tshipida tsha ipfhi ili li amba mini?

1. isa
2. isela
3. tamisela
4. wisela

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Kilasi yo tshinyadzwaho

Nga Lavhuṭanu, Mveledzo o vhalela kilasi tshiṭori tshawe. A vha sumbedza na nyolo yawe.

“Ndi nga vhea tshiṭori tshaṅu kha luvhondo?” ndi Vho Raulisa vha tshi vhudzisa Mveledzo.

Vho Raulisa vha vhea mushumo wa Mveledzo kha luvhondo. Nga Musumbuluwo muṅwe na muṅwe u ḑo kona u vhona hetshi tshiṭori.

Nga madekwana, Mveledzo a vhudza mme awe uri Vho Raulisa vho vhea mushumo wawe kha luvhondo kilasini. U tou ri ḽi tsha lini muṅwe na muṅwe a tshi vhone.

Nga Musumbuluwo kilasi yo vha yo vhilingana.

Tshiṭori tsha Mveledzo tshi si tsheho kha luvhondo. Vho Raulisa vha ri: “Nga Mugivhela khwairi yo shumisa kilasi yeneyi. Muṅwe a kwatula mushumo waṅu. Hezwi zwa ntsinyusa nga maanda.”

Madekwana eneyo, Mveledzo a vhudza mme awe uri mushumo wawe wo kwatuliwa kha luvhondo, nga murado wa khwairi nga Mugivhela.

“Khwairi i tshimbidzwa nga makhadzi Elelwani. Ndi ḑo vha founela,” hu amba mme a Mveledzo.

Mme a Mveledzo vha founela Makhadzi Elelwani, vha vha ṭalutshedza zwo iteaho. Vha thetshesela zwine makhadzi Elelwani vha amba lwa tshifhinganyana, vha mbo ḑi ri, “Ndo livhuwa makhadzi.”

Nga matsheloni makhadzi vho vha vha tshikoloni. “Havha ndi Vho Mme Sigama vha no bva kha khwairi,” hu amba Vho Raulisa.

“Ri khou humbela pfharelo. Ri ḁo shumisa kilasi nga vhusedzi tshifhinga tshidaho, arali ra dovha ra i shumisa,” ndi makhadzi Elelwani vha no ralo.

Musi makhadzi Elelwani vho no tuwa, Vho Raulisa vha ri, “Kha ri dovhe ri nakise kilasi yashu. Ri a zwi ḁivha uri i nga si tsha dovha ya tshinyadziwa.”

Tholokanyondivho

Mbudziso:

1. **Ndi nnyi o shumisaho kilasi nga Mugivhela?**
...yo shumisa kilasi nga Mugivhela.
2. **Mme a Mveledzo vho founela nnyi nga u tshinyadzwa ha kilasi?**
Mme a Mveledzo vho founela...
3. **Ndi nga mini Makhadzi Vho Elelwani vho ḁa tshikoloni?**
Makhadzi Vho Elelwani vho ḁa tshikoloni...

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ili li amba mini?

ala

Nwalani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṅu ya ṅdowedzo. Thomani nga u:

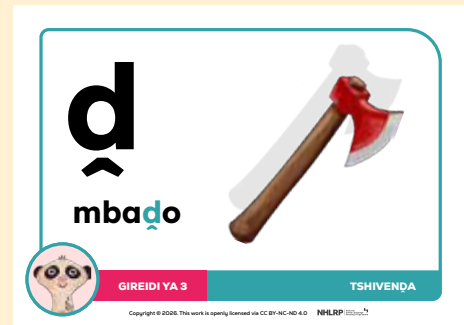
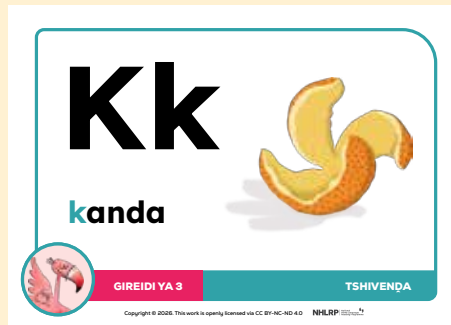
1. **mala**

2. **sala**

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

ka	ke
ḁa	ḁi

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

kele

ḁisa

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Takalani u a kona u kala. Ni mu kele maḁi a sa ḁo lila. Bvisani bugu i sa ḁo wela kule. Maria u dzula Gogobole. No hu swika nga mini henengei? A no ngo humbula u xela. Vhathu vha takalela u kula malinga.

U enkhouda

Wanani maipfhi oṱhe a bvaho kha tshiṱori ane a shumiswa:

k ḁ

U ṛwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaṅu ya u nḁowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaṅu:
Maipfhi aya a thero a amba mini?

Michigan

muhali

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

ya	yi
pa	pi

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

yawe
putela

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Vhalani bugu ni ɔo kona. Mulisa u takalela mini? U takalela u dzula na Khuliso. Bugu dzawe o dzi putela. Penisela yawe ha i vhoni. I nga vha i ngafhi? Khethani khonani yone.

U enkhouda

Wanani maipfhi oțhe a bvaho kha tshițori ane a shumiswa:

y p

U řwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaņu ya ndowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaņu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

mulimo/ phoizini
tshikafhadza

U anetshela zwiṭori nga nḡila ya vhusiki

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

h	w
---	---

h	w	a	h	w	e	h	w	i
---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

hwala

hwelela

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Khođani u dzula na Konanani. Vha lwela u putela bugu dzavho. U sala na bugu yawe a mu hwelela. Nga bureiki vhana vha takalela u fara lwendo. O hwala Malume nga goloi yawe. Vho đowela u puta masila avho. Bugu yone a si yawe, o i doba mulovha. Vha a kona u hwivha đaka.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

k	đ	y	p	h	w
u	e	l	a	s	t

Nwalani maipfhi aya kha bugu yaņu ya ndowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu ya ndowedzo:

Mulalo mila

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Maga a u tandulula thaidzo:

Haya ndi maṱwe a maga ane na nga a tevhela musi ni tshi lingedza u tandulula thaidzo.

Liga 1. U topola thaidzo:

Thaidzo ndi tshithu tshiṱwe na tshiṱwe tshi no konḁisa vhutshilo. Hu nga vha tshifhio na tshifhio tshi no ri tshuwisa, tsha ri vhilahedza kana u ri sinyusa musi ri tshi humbula nga hatsho.

Liga 2. Vhudzisa uri, 'ndi ngani?':

U vhudzisa uri 'ndi nga mini hu na iyi thaidzo?' zwi ri thusa kha u tandulula iyi thaidzo. Arali ra pfhesesa thaidzo, ri nga kona u humbula nga kulugisele kwayo.

Liga 3. Idani na mihumbulo:

Lingedzani u humbula nga ha thandululo nga ndila i no shuma.

Liga 4. Lingedzani mihumbulo ya khwine:

Musi no no vhudzisa uri nga'ni, ni nga wana mihumbulo minzhiminzhi. Topolani mihumbulo ya khwine ni lingedze tandulula thaidzo.

Liga 5. Todani thuso:

Arali thaidzo i tshi ni fhira, humbelani thuso kha mualuwa.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo.
Kopololani ni fhedzise:

Nomboro ya liga	Liga
	Topolani thaidzo
	Humbelani thuso
Liga 3	
Liga 2	
	Lingedzani muhumbulo wa khwine

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu dzaya ndowedzo.
Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.
Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ili li amba mini?

1. ndishi
2. khavhishi
3. shishimisa
4. khishini

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Mari Copeny: Sole la maḡi

Mari u bva ḡoroboni ya Flint. Maḡi a Flint o vha o sheliwa mulimo. Vhathu vho vha vha tshi khou lwala, vha tea u nwa maḡi a maboḡeloni. Izwi zwa kha vhupo ha hawe zwa mu sinyusa.

Mari o dzhia tsheo ya u ṅwalela Muphuresidennde Barack Obama vhurifhi.

O ramba Muphuresidennde uri vha ḡe vha vhone.

“Zwi nga ḡi itea Muphuresidennde vha si vhone
vhurifhi haṅu,” ndi mme a Mari vha tshi mu

vhudza. “Vha wana marifhi a zwigidi nga ḁuvha.”

“Ndi ḁo sokou rumela,” ho amba Mari.

Nga murahu ha ṁwedzi, ha founelwa mme a Mari nga muṁwe a no bva White House. Muphuresidennde vho wana vhurifhi vha ṭḁḁa u dalela Flint. “Ndi na mafhungo aṁu mahulu. Muphuresidennde vha khou ḁa Flint,” ndi mme a Mari vha tshi mu vhudza.

Nga murahu ha madalo, Muphuresidennde vho ri zwa maḁi a Flint zwi tea u dzudzanyiwa, vha shumisa maḁi a si avhuḁi tshifhinganyana. Mari a kuvhanganyela zwisiwana zwa Flint tshelede ya u renga maḁi a mabodeloni na vhakunakisi.

Tholokanyondivho

Mbudziso:

1. **Dorobo ya Mari ipfhi ifhio?**
Dorobo ya Mari ipfhi...
2. **Mari o ṁwalela nnyi vhurifhi?**
Mari o ṁwalela... vhurifhi.
3. **Ndi mini zwe zwa vha zwi tshi khou lwadza vhathu vha Flint?**
Zwe zwa vha zwi tshi khou lwadza vhathu vha Flint ndi...

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ḁi ḁi amba mini?

nt

ṁwalani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṁu ya ṁḁowedzo. Thomani nga u:

1. **ntinga**
2. **ntota**

Thero: Ri lingedza u fulufhedzea

U pfhumisa luambo:

Raimi

Tshipiḁa tshipfhufhi tsha maṁwalwa hune maipfhi a vha na mibvumo i fanaho mafheleloni. Kanzhi raimi dzi na mutevhetsindo wo khwaṁhaho nahone dzi a takadza nahone dzi a leluwa u dzi humbula.

U fulufhedzea

U fulufhedzea! iwe u fulufhedzea!

Wo dzumbama ngafhi vhathuni?

Vhuyelela vhathuni!

Shango ḽashu ḽi a lovha.

Kha ri lingedze u fulufhedzea.

Kha zwiṁuku kana zwiḥulwane,

Nga zwiṁuku ri fulufhedzee.

Shango ḽashu ḽi ḁo lala.

Ha vha na vhudziki.

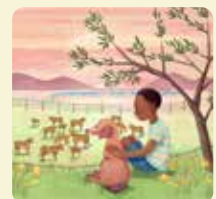
Raimi heyi i ri funza uri ri lingedze u fulufhedzea kha tshiṁwe na tshiṁwe, ri sa zwifhi. U fulufhedzea zwi ḁo fhodza shango ḽashu ḽa vha na mulalo, ngauri u zwifha hu a vhaisa.

Zwiṁori:

Bengele ḽa lutombo

**Mulisa we a
vhidzelela a ri 'ndau'**

Divhaipfhi

u fulufhedzea: U amba ngoho na u ita zwithu zwo teaho/
lulamaho.

**u sa
fulufhedzea:** Ndi zwi no fhambana na u fulufhedzea u sa amba
ngoho.

bengele: Dzhuweḽari i no ambarwa kha tshinungo tsha
tshandḁa.

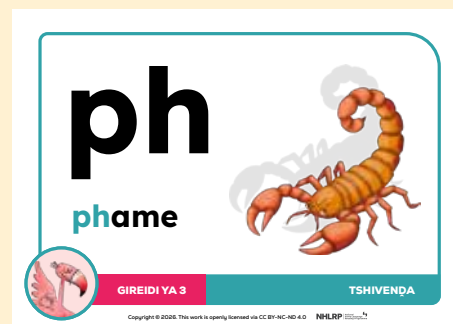
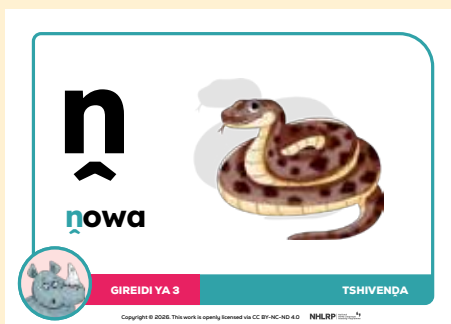
Divhaipfhi

penyelela/ penyapenya:	U penya na vhengema, sa naledzi.
tama:	U takadzwa nga tshithu wa tshi takalela nga maanda.
vhathu vha muvhundu:	Vhathu vha no dzula muvhunduni muthihi kana kusini kuthihi, hu si doroboni.
ponda/tshasela:	U toda u vhaisa muñwe muthu kana tshiñwe tshithu.
fhura:	U ita uri muthu a tende zwithu zwine zwi si vhe ngoho.
phuphudza:	U ita vhukwila zwi tshi nga miswaswo kana u ita vhumbulu.
pandamedza:	U gidimedza muñwe muthu kana tshiñwe tshithu.
fulufhelo/ fulufhela/ fulufhedza:	U tenda uri muñwe muthu u do amba ngoho na uri u do ita zwe a amba.
ngoho:	Zwe zwa bvelela zwa vhukuma kana zwa ngoho/zwonezwone.
zwifha:	U amba tshithu tshine tsha si vhe tshone nga khole.
tshinya:	U ita uri tshithu tshi vha-sale kana u vundea/konyowa lune tshi si tsha dovha tsha shuma. Ni nga kha di tshinya fulufhelo line muñwe muthu a vha na lo kha inwi nga u sa amba ngoho.
tshinyala/ tshinyalaho:	Tshithu tshine tsha sa shume, tsho vha-salaho, kana tsho tshinywaho.

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

n̄a	n̄o
pha	pho

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

n̄amusi

phaka

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

O phula bugu nga penisela. Phophi o phula e ngafhi? O fha Palani ruḽa ya u tala ngayo. N̄amusi ri sevha nga n̄ama ya khuhu. Magulu a a netisa ha ngi n̄ama. A dina munukho u sa takadzi. Makhadzi vho yela magulu ḽephalale.

U enkhouda

Wanani maipfhi oṽhe a bvaho kha tshiṽori ane a shumiswa:

n̄ ph

U ṽwala mitevhhe ya maipfhi aya kha bugu yaṽu ya ṽdowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaṽu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

u sa fulufhedzea

penyelela/ penyapenya

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

sha	sho
bu	ku

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

shavha
vhufumi

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Thivhulawi u shumela hayani. U shavha vhulwadze ha ano mađuvha. Vhulwadze uvhu vhubvo haho ndi ngafhi? A hu na a đivhaho, ndi bomepome fhedzi. Vhathu vha amba zwauri vhu bva seli. O phasela kha gireidi ya vhufumi. Vhathu vha hone vha phopha mabiko.

U enkhouda

Wanani maipfhi oțhe a bvaho kha tshițori ane a shumiswa:

sh u

U řwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaņu ya nđowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaņu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

tama

fulufhelo/ fulufhela/ fulufhedza

Thero: Ri lingedza u fulufhedzea

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

m	p	h
---	---	---

m	p	h	i	m	p	h	u	m	p	h	e
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

mphula

mphura

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Takali o nțukadzwa nga u phopha biko. O mphura a shavhela ngafhi? Ene muņe u ri u bva u shulula mađi. Takali a si muthu wa u bvafha. U dzula a tshi hwala matavhi a muri. O ita na u mphisa o vhasa mavhivhi. O mphoma nga mare awe. Ni mu hwelele kha mudededzi.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

ņ	ph	sh	u	m	l
a	n	i	s	k	vh

Ñwalani maipfhi aya kha bugu yaņu ya ndowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu ya ndowedzo:

Neo nela

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Luñwalo lu si lwa vhukuma

Thanyani o vha a tshi khou vhilahedzwa nga vhabebi vhawe. “Vha dzulela u lwa,” a tshi humbula. Thanyani a ñwala kha dayari yawe, “Ndi fanela u wana ndila ya u ita uri vhabebi vhanga vha dzule vho takala.”

Thanyani a lavhelesa ngade ya vhahura vhavho. Yo vha yo dala maluvha a u naka.

“Ndi masiari Thanyani. Ni khou d̄phiṇa musi tshikolo tsho vala?” hu vhudzisa Vho Pike.

“Ndi masiari Vho Pike. Ee! ndi khou d̄phiṇa,” hu fhindula Thanyani. A tolela nga n̄tha ha luhura a vhona ngade ya Vho Pike ya u naka.

“Khotsi anga vho ri ndi humbele maluvha,” ndi Thanyani a no ralo.

“Khotsi aṇu ndi a vha takalela. Idani ni ke maluvha.”

Thanyani ha ngo takadzwa nga u zwifha hawe. Fhedzi zwi si mu litshise u dzhena ngadeni ya Vho Pike. A dzhena ngadeni a ka maluvha a fumbili a mivhalavhala.

Nga vhuya, Thanyani a fha mme awe khat̄ha ya maluvha a Vho Pike. A ri, “Mma! Kha vha dzhie. Ndi luñwalo na maluvha a no bva kha Baba.”

Mme a Thanyani vha ñwethuwa nga dakalo. “Heyi ndi mpho ine nda i funa. Maluvha a khou nukhelela.”

“Thanyani, musi uyu muñwalo ndi waṇu. Ni ambela mini mazwifhi?”

“Ndo ñwala luñwalo lu si lwa vhukuma u itela uri vhone vha fune Baba,” hu amba Thanyani.

“Mulandu? N̄ne na khotsi aṇu ri a funana.”

“Zwino khezwi vho vha vha si khou amba vhoṭhe goloini mulovha?” Thanyani a vhudzisa.

Mme awe vha sea, “Ro vha ro thetshesela litambwa la radio.”

Thanyani zwa mu vhavha uri ho ngo fulufhedzea. Mme awe vha ri, “Ñwananga, ni songo tsha dovha na zwifha. Naho ni tshi khou ri ni khou thusa. A zwi itiwi na luthihi.”

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo:

1. **Itshi tshitori tshi amba nga ha mini?**
 - a. Mutukana we a amba mazwifhi a tshi itela uri vhabebi vhawe vha funane.
 - b. Mutukana we a tswa maluvha a amba mazwifhi.
2. **Vho Pike ndi nnyi?**
 - a. Munna ane a rengisa maluvha.
 - b. Muhura wa Thanyani.
3. **Ndi ngani Thanyani o humbula uri a zwo ngo takadza vhabebi vhawe?**
 - a. Ngauri vho vha vha tshi khou talana.
 - b. Ngauri vhe goloini vho vha vha sa ambi vhothe.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu dza ndowedzo.
Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.
Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ili li amba mini?

1. **thatha**
2. **thamuwa**
3. **thathedza**
4. **thakha**

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Bengele la lutombo

Liṇwe ḡuvha Andani a tshi khou ya hayani, a vhona hu na tshithu fhasi. Ho vha hu bengele la u naka la buḡuu. A li doba a gidimela hayani.

“Kha vha vhone zwe nda doba!” a vhudza mme awe.

“No li wana ngafhi?” mme awe vha a vhudzisa.

“Ndo tou li doba, zwino lo no vha langa!” hu amba Andani. A mbo ḡi li ambara.

Nga matsheloni a tevhelaho, Andani a lavhelesa bengele lawe liṣwa e ḡuvhani. Lo vha li tshi penya.

A vhona muhura wawe, Geeta o ima nḡilani ngei nḡa.

“Ni khou ita mini?” Andani u vhudzisa Geeta.

“Ndi khou toḡana na bengele langa,” hu amba Geeta.

Andani a elekenya uri ṭhamusi ndi liḡa bengele le a li doba. A dzumba bengele li re tshandani tshawe nga lupendelo lwa tshiambaro.

“Ngavhe ni tshi li wana!” a vhudza Geeta ngauralo.

Andani a ya ngei nḡa a elekanya nga bengele lawe. Li a penya nahone lo naka. “Kaniha ndi bengele le Geeta a xedza?” ndi Andani a tshi elekanya. A mbo ḡi vhea liḡa bengele kule.

Tshikoloni nga matshelo, Geeta o vha o ṭungufhala.

“Ndo xedza bengele langa la buḡuu li no penya, line nda li funesa,” hu amba Geeta.

Andani a zwi ḡivha uri ndi heḡiḡa bengele ḡe a ḡi doba.

“Fhedziha, ndo tou ḡi doba. Ḳo no vha ḡanga zwino,” u a elekanya.

Musi e hayani, Andani a dovha a lavhelesa ḡiḡa bengele. A elelwa nga u ṭungufhala ha Geeta. A bvula ḡiḡa bengele a ḡi dzhenisa tshikwamani. A ya ha muhura wawe Geeta.

“Vhonani tshe nda doba!” u ralo a tshi dzungudza bengele muyani.

“Ndo livhuwa Andani!” hu amba Geeta.

Andani a pfha o takala sa Geeta.

Tholokanyondivho

Mbudziso:

1. Ndi ngafhi he Andani a doba bengele?

Andani o wana bengele...

2. Iḡi bengele ḡo vha ḡi ḡa nnyi?

Bengele ḡo vha ḡi ḡa...

3. Ndi nga mini Andani o humisa bengele ḡa Geeta?

Andani o vhona uri Geeta o vha o...

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Mofimi / ipfhi kana tshipiḡa tsha ipfhi ḡi ḡi amba mini?

ii

Nwalani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṇu ya ṇḡowedzo. Thomani nga u:

1. ḡiiti

2. tshiitisi

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

dzha	dzhe
tsha	tsho

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

dzhavhula

tshumelo

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Dzhenani tshikolo tshi a takadza. Ni litshe u dzhavhula zwithu zwa vhañwe. Nyadzani u funesa u dzhavhula zwithu. U wanala a tshi mona na Mutshutshu. Ha pfhi a tshi laiwa nga vhahulwane. Tsho salaho ndi u ñala a shavha tshikolo. Vho wana o shavhela kha zozo.

U enkhouda

Wanani maipfhi ōthe a bvaho kha tshiṭori ane a shumiswa:

dzh tsh

U ñwala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yañu ya ndowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yañu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

ponda/ ṭasela

-fhura

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U tšanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

ra	ro
nna	nni

U dikhouda

U tšanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

rerani
nnengisa

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

O nnengisa nga vothi ɭa nga murahu musi a tshi vhona uri a tho ngo rambiwa. Ndo vha ndo ambara rokho ye khonani yanga a nnangela. We nda vha ndo dzula tsini nae o vha o nnambatela a sa t̄oɖi ndi tshi t̄uwa. Ndi tshi swika hayani vha vha tshi tou nga vha sa nnembeledza nga thambo nga u sinyuwa. Habe mutshimbidza mushumo o tou nnula t̄afulani. Mma a vha tsha ɖo nntendela ndi tshi bva.

U enkhouda

Wanani maipfhi ōthe a bvaho kha tshītori ane a shumiswa:

r nn

U n̄wala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yānu ya n̄dowedzo.

Tholokanyond̄ivho

Ambani na phathinara yānu.
Maipfhi aya a thero a amba mini?

pandamedza
tshinya

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

ñ	w
---	---

ñ	w	e	ñ	w	a	ñ	w	i
---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

ñwedzi

ñwana

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Mme awe vha mu funela u pfhesesa. Vha mu ruma a mphirela u vhuya. Ñwana a sa pfhi ndi nnyi? O ndzhenela o ambara ñwenda. Ha tsha dzhena na tshikolo. O mphedzisela guvha lo waho. O ñwala nga u silinga hawe. Mathina izwo zwithu a si zwawe.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

dzh	tsh	r	mm	ñ	w
u	m	a	i	n	e

Ñwalani maipfhi aya kha bugu yañu ya ndowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yañu ya ndowedzo:

Pandelani popi

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Ambani ngoho!

Kiḽasini dzashu hu na milayo. Kanzhi ‘ambani ngoho’ ndi muṇwe wa milayo. Uyu ndi mulayo kiḽasini yaṇu?

U zwifha ndi mini?

- U zwifha ndi musu muthu a tshi amba zwi si zwone. Vhathu vha zwifhiswa nga zwiitisi zwo fhambanaho.
- U wana zwine vha ṭoda.
- U takadza kana u ita miswaswo.
- Uri vha si vhaise vhudipfhi ha muṇwe.

Ni na vhuṭanzi nazwo?

- A zwo ngo khakhea u sa vha na vhuṭanzi na zwithu.
- Ni songo ḽiita ane a ḽivha zwithu na vho fhedza no zwifha. A zwi konḽi u dzhena kha maitele a u amba mazwifhi. Na ita hezwi, vhathu vha ḽo ṭavhanya vha zwi vhona.

Zwo teaho zwine na tea u ita

- Ni songo ṭuṭuwedza vhadziamazwifhi nga u thetshesela mazwifhi avho, kana nga u sea miswaswo yavho.
- Musu muthu a tshi ni anetshela mafhungo, ane ni si vhe na vhuṭanzi nao, wanani vhuṭanzi.
- Ni songo fhirisa mafhungo ane ni si vhe na vhuṭanzi nao. Nga u pfhesesa na tevhela heyi milayo, hafha kiḽasini na nga nḽa ri ḽo fhaṭa vhupo vhu fulufhedzeaho na u fulufheliwa nga maanḽa.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo.

Kopololani ni fhedzise.

Livhanyani kholumu uri fhungo li ambe zwi pfhalaho:

1	U fulufhedzea ndi	u wana zwine vha loḁa.
2	Zwo luga	zwa ndeme.
3	Vhathu vha zwifha	u sa vha na vhuṭanzi na tshithu.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu dza ndowedzo.

Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.

Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ili li amba mini?

1. dzadza

2. tshidza

3. dzaluma

4. tshidzimba

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Mulisa we a vhidzelela a ri ‘ndau’

Mulisa o vha a tshi lisa kholomo dzawe malisoni ḡuvha ḡinwe na ḡinwe. ḡinwe ḡuvha nga madekwana, a pfha vhatu vha afha muvhunduni vha tshi khou amba.

“Hu pfhi ho ṭaha inwe ndau hafhu vhugalaphukha,” hu amba muṅwe wa vhadzulapo.

“Ri ḡo ita mini arali ndau ya nga ḡa u ponda kholomo dzashu?” hu vhudzisa muṅwevho mudzulapo.

Nga matshelo nga matsheloni, Mulisa a tshimbila o vhambela na ḡaraṭa ya vhugalaphukha. A mbo vhidzelela, “Mmaḡoo, ndau! Ndaui khou pandamedza kholomo dzanga!”

Vhatu vha uyu muvhundu vha ya u mu phalala. Musi vha tshi swika afha ḡaraṭani ya vhugalaphukha, vha wana hu si na ndau. Mulisa a tou fa nga swiseo.

Ni songo vhidzelela uri ‘ndau’ ngeno hu si na ndau,” ndi vhadzulapo vho sinyuwa. Vha ṭuwa.

Mulisa o dovha a ita zwenezwi nga matshelo a hone nga masiari.

Vhadzulapo vha gidima vha tshi ḡa hafhu. Ndaui doo!

“Zwine na khou ita ndi lunyadzo. Ni songo ri phuphudza.”

Nga ḡi tevhelaho muso o awela fhasi ha muri, khathihi fhedzi Mulisa a pfha kikirikikiri ya kholomo. Ndaui khou pandamedza tshinamana.

“Mmaḽoo, ndau! Ndau wee! Ndau i khou pandamedza kholomo dzanga!” u a vhidzela.

A hu na we a ḽa u mu phalala. Mulisa a sa vhoneali. Vha ya u mu ṭoḽa. A wanala. “Ndi ndau ya vhukuma. Sambi ḽanga ḽo balangana.”

“Ri ḽo ni thusa u kuvhanganya sambi ḽanu matshelo, fhedzi ni songo tsha dovha na zwifha,” hu amba vhaṇwe mukalaha vha tshi mu fhembeledza.

Tholokanyondivho

Mbudziso:

1. **Mulisa wa kholomo o vha tshi pfhi nnyi?**
Mulisa wa kholomo o vha tshi pfhi...
2. **Mulisa o pfha kikirikikiri ya kholomo e ngafhi?**
Mulisa o pfha kikirikikiri ya kholomo e...
3. **Ndi nnyi we a fhembeledza?**
Mulisa o fhembeledzwa nga...

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Mofimi / ipfhi kana tshipiḽa tsha ipfhi ḽi ḽi amba mini?

mmb

Nwalani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṇu ya ṇḽowedzo. Thomani nga:

1. **mmbete**
2. **mmbumba**

Thero: Pfhunzo yashu

U pfhumisa luambo:

Khothesheni

Maipfhi e muñwe a amba nga ha tshinwe tshithu. Musi muñwe a tshi amba tshithu nga maanda tshi re na mutsindo/tshi no amba zwi pfhalaho, ri a dzhiela nzhele/nnta maipfhi avho. U itela uri ri kone u a dovholola.

“Pfhunzo ndi tshihali tshihulu tshine na nga tshi shumisa u tshintsha lifhasi.”

- Phresidende Nelson Mandela

Vhathu vhanzhi vha humbula uri zwi ntoda zwihali sa zwigidi na bomo u shandukisa zwithu kha lifhasi. Muphresidende Mandela vho zwi divha uri tshihali tshihulu tsha maanda ndi pfhunzo. Vho amba uri musi ra isa phanda na u guda, ri nga shumisa ndivho na zwikili u shandukisa shango la vha khwine.

Zwitōri:

Vhutshilo vhu si na mikano

Malala u lwela pfhunzo

Divhaipfhi

Tanzania: Shango li re Afrika Vhubvaḍuvha i re na thavha ndapfhusa Afrika.

pfhunzo: U guda u tshikoloni kana kha vhanwe u itela uri ni divhe zwinzhi khathihi na u kona u ita zwithu zwiswa.

mukano/ mpimo: Tshivhalo kana tshiga tsha nthesa tshine tshithu tsha nga swika khatsho.

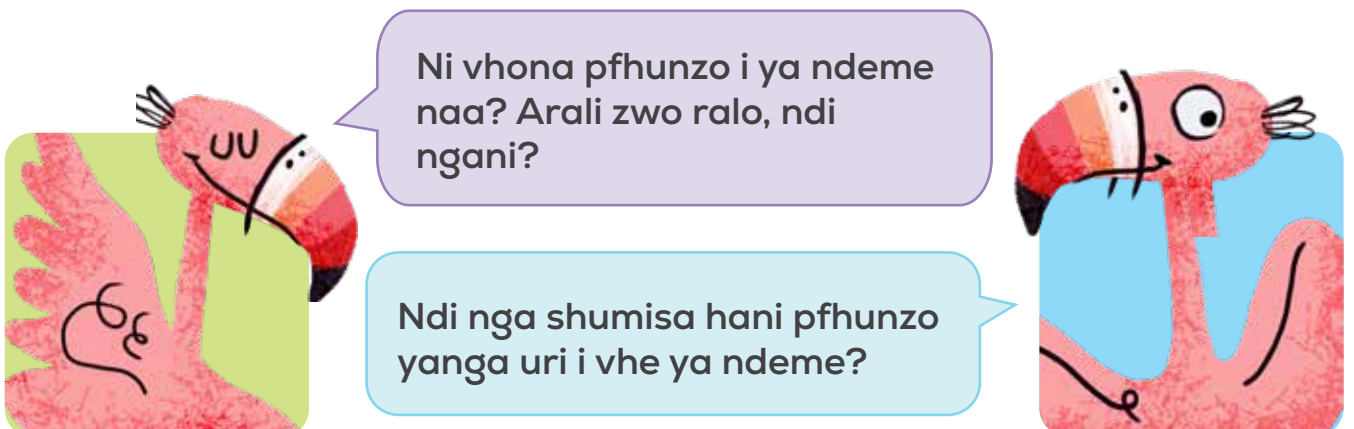
tenda/tendela: U bula uri muñwe muthu o tendelwa u ita tshinwe tshithu, u nea thendelo.

ramilayo: Muthu we a gudela zwa mulayo ane a thusa vhathu musi vhe na thaidzo dza zwa mulayo.

Pakistan: Shano li re Asia Tshipembe, li divhelwa thavha dzaḷo na zwiliwa zwa u ifha.

Divhaipfhi

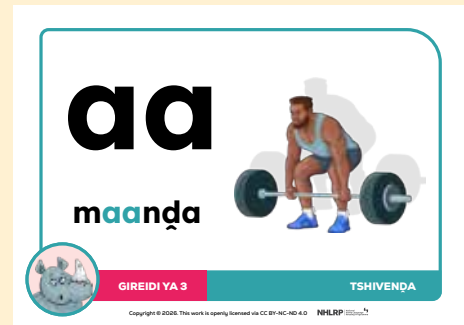
tshikhala:	Tshifhinga tsha u ita zwithu zwi no vhuedza, u fana guda zwithu kana u edzisa mushumo muswa.
iledza:	U vheya mulayo wa uri tshithu a tsho ngo tendelwa u itwa.
iledzwa:	A tsho ngo tendelwa u itwa kana tshi lwa na milayo yo vhwaho.
bulogo:	Sia kha inthanete hune muthu a n̄wala mihumbulo yawe na zwiṭori zwine zwa ḡo vhalwa nga vhaṇwe vhathu.
thero:	Zwithu zwine na nga guda, sa Metse, u vhala kana saintsī.
guda:	U fhedza tshifhinga ni tshi khou guda na u ita ndowendowe uri ni humbule kana u pfhesesa zwiṇwe zwithu.
u gradzhueta:	U fhedzisa vhuimo tshikoloni (sa u fhedza kha tshikolo tsha phuraimari kana kha tshikolo tsha n̄tha ha tsha phuraimari).
gradzhuesheni:	Ndi vhutambo ho khetheaho musi muthu o fhedza tshikolo a ṭanganedza ṭhanziela kana diploma.
buḡo:	Ndi lushaka lwa mushumo une vhaṇwe vha ḡo ita musi vha tshi aluwa, sa u vha mudededzi, dokotela kana mutsila.

Vhudzisani vha muṭa wa haṇu:

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

bii	sii
maa	baa

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

khii

maano

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Maanda u funesa n̄ii. U ṭuwa nga matsheloni na khii. Vhana vha shaya ha u dzhena. O vhuya o fasha zwiivha zwivhili. U vhuya o vhamba maano uri a si semiwe. U bika tshiivha a shela nyala. Namusi o vhuya na zwiivha zwinzhi.

U enkhouda

Wanani maipfhi ōthe a bvaho kha tshītori ane a shumiswa:

ii aa

U n̄wala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yānu ya n̄dowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yānu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

Tanzania

mukano/ mpimo

Foniki

Kha vha sielisane u vusuludza mibvumo iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

dza	dzo
do	lo

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

dzula
tshikolo

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Owame u dzula Dzingahe. Owame u dzhena tshikolo Radzambo. U dzula na vhabebi vhawe. U bubela bisi a tshi ya tshikoloni U buba a beba bege yawe a ṭuwa. U ḍo phasa nga n̄aledzi kha dzothe. Vhadededzi vha mu funela u ḍi dina.

U enkhouda

Wanani maipfhi othe a bvaho kha tshiṭori ane a shumiswa:

dz o

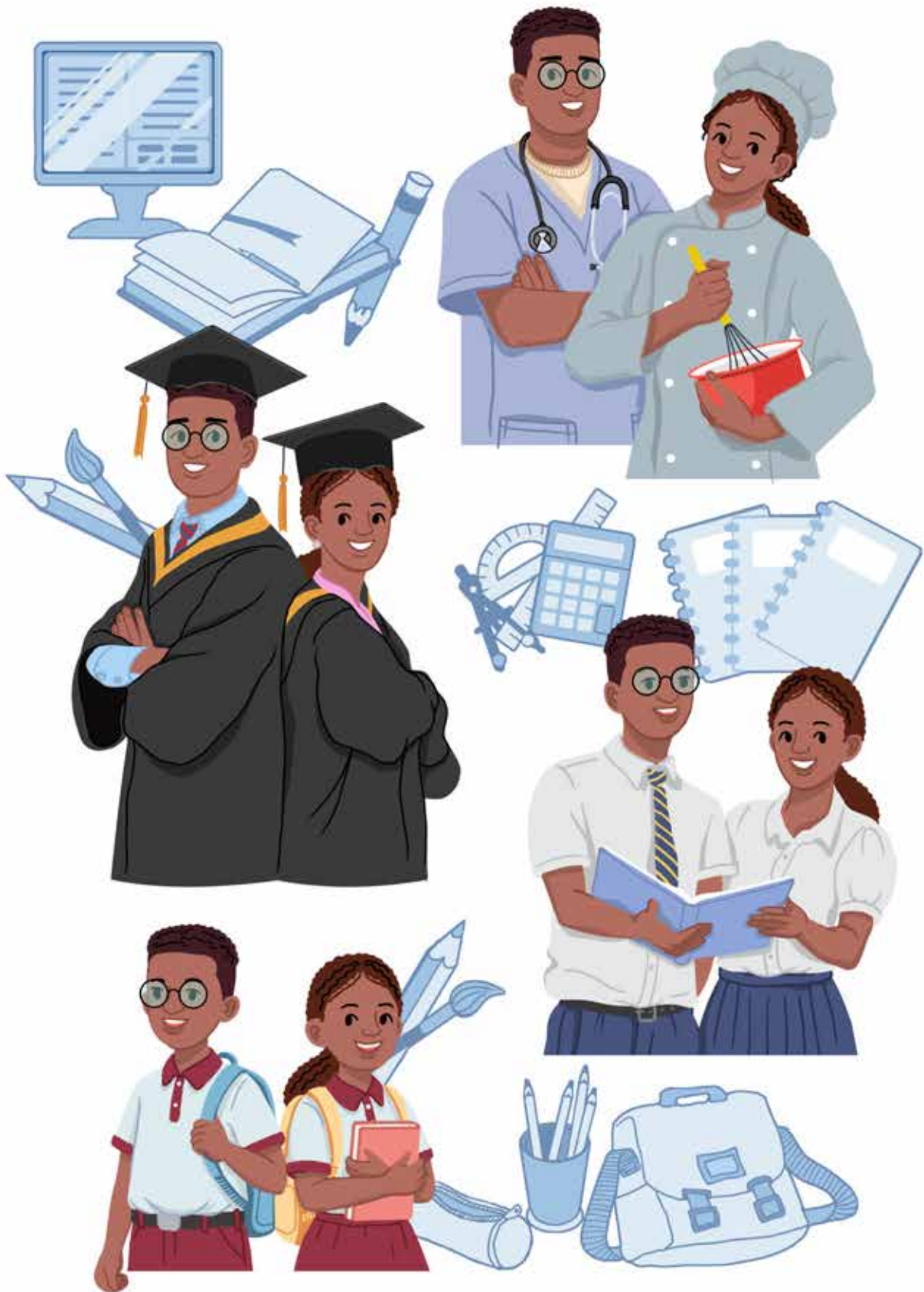
U n̄wala mitevhe ya maipfhi aya kha bugu yaṅu ya n̄dowedzo.

Tholokanyonḍivho

Ambani na phathinara yaṅu. Maipfhi aya a thero a amba mini?

ramilayo
u gradzhueta

Thero: **Pfhunzo yashu**

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

n	k
---	---

n	k	a	n	k	u	n	k	o
---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

nkala

nkokodzela

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Gudani u dzula nga u nkuđa. U buba a nkela mađi. U nkokodzela bommbi ya vha tsini. U gidimela u vhala, a si salele. Ha netisiwi nga u hwala bege. “O nkolela nga u sa funa u buba. U nkuvhela na unifomo,” hu amba murathu wawe.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

ii	aa	dz	o	n	k
m	a	u	l	w	e

Nwalani maipfhi aya kha bugu yaņu ya ndowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu ya ndowedzo:

Queen queen

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Mudzunga u vhala tshifhinga?

Mudzunga o vha e na minwaha ya fumi. O vha a tshi takalela u guda nomboro na Mbalo.

Mudzunga o vha a tshi vhalela tshithu tshiṅwe na tshiṅwe tshi re tsini nae.

Ḳiṅwe ḡuvha, khonani dza Mudzunga dza mu ṅea tshifani tsha miswaswo.

“U bva ṅamusi ni pfhi Mudzunga Nomboro,” vha a sea.

Hu na tshiṅwe tshithu tshe tsha ḡisela Mudzunga ṯhoni. O vha a sa koni u amba tshifhinga kha watshi.

Mudzunga o vha a tshi vhala tshifhinga nga heyi ṅḡila, “Luṅanga luhulwane lu kha heyi nomboro. Luṅanga luṯuku lu kha heyi nomboro.”

Khonani dza Mudzunga dzo vha dzi tshi mu sea dza ri u vhala tshifhinga unga ṅwana.

“Ndi a kona Mbalo fhedzi a thi koni u vhala tshifhinga?” Mudzunga u vhudzisa mukomana wawe Mulalo.

“Ni songo ḡivhona mulandu. U guda zwithu zwiswa zwi ṯḡḡa tshifhinga na u shumesa,” hu amba Mulalo.

Mulalo a ṅea Mudzunga watshi ya kuṯafula kwa kamarani. Yo vha i na aḡamu i no amba. Aḡamu yo vha i tshi vusa Mudzunga uri a ye tshikoloni. I tshi ri, “Vuwani! Ndi awara ya rathi!”

Mudzunga a vhona luṅanga luhulwane lu kha 12, ngeno luṅanga luṯuku lu kha 6 kha watshi yawe. O thoma u guda u vhala tshifhinga nga heyi ṅḡila. Hu si kale u ḡo kona u amba tshifhinga nga ṅḡila yone. Mulalo o ḡi hudza nga murathu wawe.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo:

1. **Tshitori tshi amba nga ha mini?**
 - a. Musidzana we a vha a tshi kona Metse fhedzi a tshi balelwa u amba tshifhinga.
 - b. Watshi i no amba.
2. **Dzina la vhukuma la mananga a re kha watshi a pfhi mini?**
 - a. zwishasha
 - b. zwanda
3. **U guda zwithu zwiswa zwi toda mini?**
 - a. Mashudu manzhi.
 - b. Tshifhinga na u shumesa.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu dza ndowedzo.
Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.
Mofimi / ipfhi kana tshipiḁa tsha ipfhi ili li amba mini?

1. **khetha**
2. **thathamula**
3. **ratha**
4. **thatha**

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Vhutshilo vhu si na mukano

Rebeca o bebwa Dodoma ngei Tanzania. Rebeca o aluwa a tshi zwi ḡivha uri pfhunzo i na ndeme.

“Tshikolo tshi na ndeme,” hu amba mme a Rebeca.

Mmane wawe vho ḡadzisavho na vhone, “Pfhunzo i ḡo ni fha vhutshilo vhu si na mukano.”

Vhaṇwe vha vhasidzana vha tshikoloni tsha Rebeca vho litsha tshikolo. Vho vha vha si na vhaṭuṭuwedzi mahayani avho. “Vhana vha mme anga vha ri vhasidzana a vho ngo thanya u fana na vhatukana,” hu amba muṇwe wa vha re kilasini ya Rebeca.

Muṇwe a ri, “Mme anga vha ri u malwa zwi na ndeme u fhira pfhunzo.”

Musi Rebeca e Sekondari ya Kilaka, a zwi vhona uri vhunzhi ha vhasidzana vho thanyaho vho litsha tshikolo. Vha malwa vha tshee vhaṭuku. “Khezwi vhatukana vha sa litshi tshikolo?” Rebeca u a ḡivhudzisa.

Nga madekwana, Rebeca a lilela vhabebi vhawe, “Ndi khou humbela u sa litshiswa tshikolo.”

Mme awe na mmane wawe vha mu humbudza hafhu uri, pfhunzo i na ndeme. Vha mu vhudza uri pfhunzo i ḡo mu fha tshikhala tsha u ita tshifhio na tshifhio vhutshiloni.

Rebeca a pfha o vha wa mashudu nge a vha na vhabebi vha no mu ṭuṭuwedza.

Rebeca o guda mulayo Yunivesithi ya Dar es Salaam. Mulayo wa Tanzania u a tenda vhasidzana vha tshi malwa vhe na miṇwaha ya fumiṇa. Uyu mulayo wo ita uri vhasidzana vhanzhi vha malwe.

Rebeca a ri, “Hoyu mulayo ndi ḡo u shandula nṅe.”

Rebeca na thimu yawe vho shuma vhukuma uri vha shandule mulayo uyu. Vhathu vhanzhi vho ri u khou nyadza sialala yavho.

Rebeca a ri, “Kuitele kwa sialala kune kwa vhaisa vhasidzana a kwo ngo tea u sa shandukiswa.”

Rebeca a isa kheisi iyi kha khothe khulwane kha dzothe Tanzania.

Vhahatuli vha tendelana nae na thimu yawe. Mulayo wa shandukiswa. Zwino vhasidzana vha kona u malwa fhedzi vhe na minwaha ya fumalo.

Rebeca o ita uri vhasidzana vha vhone ndeme ya pfhunzo.

A ri, “Pfhunzo i ri fha vhutshilo vhu si na mukano.”

Tholokanyondivho

Mbudziso:

1. **Rebeca o bebwa ngafhi?**
Rebeca o bebwa...
2. **Rebeca o dzhena sekondari ifhio?**
Rebeca o dzhena Sekondari ya...
3. **Rebeca o guda mini yunivesithi?**
Rebeca o guda... yunivesithi.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Mofimi / ipfhi kana tshipiḽa tsha ipfhi ili li amba mini?

fh

Nwalani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṅu ya ndowedzo. Thomani nga u:

1. **fhufha**
2. **fhefhera**

Foniki

Kha vha sielisane
u vusuludza
mibvumo
iyi:

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u
itela u vhala silabulu.

na	ne
tha	thu

U dikhouda

U ṭanganya / vanganya mibvumo u
itela u vhala maipfhi.

nakani
thuthani

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Nakani na Netani vha funa tshina. “Ndi nga mini ni tshi funa u tshina?” Ndi Thavha a tshi vhudzisa. Thomani ene ndi wa ṭalela. Ni songo shumisa raba ni tshi thutha. Vha guda thero dzothe na u ita mitambo. E-ee! Vha thotho a vha fhedzi u n̄wala.

U enkhouda

Wanani maipfhi othe a bvaho kha
tshiṭori ane a shumiswa:

n th

U n̄wala mitevhe ya maipfhi aya kha
bugu yaṇu ya ndowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaṇu.
Maipfhi aya a thero a amba mini?

Pakistan
tshikhala

Foniki

Kha vha sielisane
u vusuludza
mibvumo
iiyi:

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u
itela u vhala silabulu.

fha	fhu
me	mo

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u
itela u vhala maipfhi.

fhumula

ene

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Vho mu ruma u fhefhera mavhele. Ene a fhumula, a si fhindule. U funa
u fhembeledziwa. Ro mu vhona roțhe ra ya khae.

Naa ni tea u thoma na rahiwa? O thoma nga u fhedza miroho yoțhe.
Vhonani u fhura vhana a sa sei.

U enkhouda

Wanani maipfhi oțhe a bvaho kha
tshițori ane a shumiswa:

fh e

U nřwala mitevhe ya maipfhi aya kha
bugu yaņu ya nřdowedzo.

Tholokanyondivho

Ambani na phathinara yaņu.
Maipfhi aya a thero a amba mini?

bułogo

buđo

U anetshela zwiṭori nga nḡila ya vhusiki

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala silabulu.

n	t	s
---	---	---

n	t	s	e	n	t	s	o	n	t	s	i
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

U dikhouda

U țanganya / vanganya mibvumo u itela u vhala maipfhi.

ntsiya

ntsika

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Vho ntsiya vha tshi ya mołoni. Vhone vha ri vho nkhanela u țuwa navho. Vha ntsatsamedza nda lumiwa. Vha ntsukumedzela hatsini. Vho nkhumula vha tshi swika. “No ntsika nga tshidulo,” hu amba

Nkhaneni. Vho vha tshi khou ntsola nga mazwifhi. A thi nga tendi vha tshi nkhoja.

U enkhouda

U shumisa mibvumo i re afho fhasi u fhața maipfhi:

n	th	fh	e	ts	r
a	u	m	l	t	k

Nwalani maipfhi aya kha bugu yaņu ya ndowedzo.

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu ya ndowedzo:

Rendani ruma

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Ndi nga mini ri tshi ṅwala?

Mugudisi washu kha tshunwahaya vho ri vhudzisa uri, “Ndi nga mini vhathu vha tshi ṅwala?”

Vho ri, iyani hayani ni humbule mbuno dzavhuḍi uri ndi nga mini vhathu vha tshi ṅwala.

Nda swika hayani. Nda thoma u humbula nga tshiitisi tshithihi, “Ri ṅwalela u vhudzana milaedza.” Nda vhudzisa mukomana wanga. A ri, “Ndi ṅwala uri ndi kone u humbula.”

Nda vhudzisa khotsi anga. Vha fhindula uri: “U ṅwala ndi ha ndeme ṅwananga. Ri ṱoda vhaṅwali shangoni u vhulunga zwoṱhe zwe ra guda. Ri a kona u ḍifunza nga u vhalala.”

Nda engedza phindulo ya khotsi anga kha mutevhe wanga.

Nga matshelo, mugudisi washu vha ri dzudza ro ita danga.

“Kilasi. Kha ri kovhekane ri ambe. Ndi nga mini vhathu vha tshi ṅwala?” hu vhudzisa mugudisi washu.

Hedzi ndi dziṅwe dza phindulo dzo ḍowealeaho dze ra ṅea:

- “Ri ṅwala u kovhekana mafhungo.”
- “Ri ṅwala uri ri si hangwe.”
- “Ri ṅwalela u vhulunga zwe ra guda.”
- “Ri ṅwalela u anetshela zwiṱori.”

Mugudisi washu vha engedza, u ṅwala zwi ri tendela u kovhekana miloro yashu.

Ndo takalela phindulo ya khotsi anga na mugudisi wanga. Ndi khou ṱoda u ṅwala zwe nda guda. Ndi khou ṱoda u ṅwala na miloro yanga.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo buguni dzaṅu dza ndowedzo.
Kopololani ni fhedzise:

Muthu	Phindulo
Nwana	
	Ri nḡwala u vhulunga zwoṱhe zwe ra guda.
Mugudisi	
	Ndi nḡwala u itela u humbula zwithu.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

Kopololani mutevhe wa maipfhi buguni yaṅu dzaya ndowedzo.
Talelani mofimi we wa dzheniswa kha ipfhi liṅwe na liṅwe.
Mofimi / ipfhi kana tshipiḡa tsha ipfhi ili li amba mini?

1. muungo
2. muumo
3. muunga
4. muuluso

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Malala u lwela pfhunzo

Malala ndi ṅwana wa musidzana wa Vho Ziauddin. O bebwa Pakistan, nga 12 Fulwana 1997. Malala o ri u bebwa, muhura wawe a ri uyu ṅwana wa musidzana a si phatṭhutshedzo.

Khotsi a Malala vha ri, “Ṓwananga Malala u ḡo wana zwoṭhe zwi no tea u ṅewa vhatukana.”

Vho Ziauddin vho fulufhedzea. Vha thoma tshikolo tsha vhasidzana ngei Mingora. Hu na vhathu vhe vha si takalele zwe Vho Ziauddin vha ita. Vho vha vha sa vhoni ndeme ya uri vhasidzana vha dzhene tshikolo.

Musi vha Taliban vha tshi thoma u vhusa Mingora, ho vha na zwinzhi zwe zwa shanduka. TV na muzika zwa iledzwa. Vha Taliban vho hanela vhasidzana u dzhena tshikolo.

Vho Ziauddin vha kombetshedzwa uri vha vale tshikolo tshavho. “Ndo vha ndi tshi khou ṭoḡou ri Malala na vhaṅwe vhasidzana vha wane zwikhala zwi no fana na zwa vhatukana. Fhedzi a tho ngo tea u vha vhangela khombo,” hu amba Vho Ziauddin.

Malala o funziwa hayani nga khotsi awe. Fhedzi o vha a tshi tama u vha e kilasini na vhaṅwe vhasidzana.

Nga Tshimedzi 2008, Malala a ita tshipitshi e kha Pershwa Press Club. Kha tshipitshi tshawe o vhudzisa a ri, “Vha Talaban vha kona hani u dzhiela vhathu pfhanelo dza pfhunzo dzi re muteo?”

Maipfhi a Malala a sinyusa vha Taliban nga maanda.

Malala a si litshe u amba nga pfhanelo dzawe dza u wana pfhunzo. A ita uri tshitori tshawe tshi ḡivhiwe nga lifhasi loṭhe. Khotsi awe vha mu tikedza.

Nga Khubvumedzi 2021, Malala a namela bisi. O vha a tshi khou bva u n̄wala thesite. A thuntshiwa nga mun̄we munna. Malala a vha isala lu no shavhisa. Vha mu isa sibadela tsha maswole Pakistan.

O hwalelwa UK uri a lafhiwe. Vha Taliban vha tshi pfha uri Malala u UK, vha ri vha ḡo mu thuntsha arali a nga vhuya Pakistan.

Musi Malala e sibadela o livhuwiwa nga vhathu vhanzhi.

Musi e na min̄waha ya fumisumbe, Malala o wana pfhufho ya Nobel Peace Prize.

O vha ene muthu mutukusa we a wana pfhufho iyi. Malala ha ngo ima u lwela uri vhasidzana vha wane pfhunzo.

Tholokanyondivho

Mbudziso:

1. Malala o bebwa ngafhi?

Malala o bebwa...

2. Khotsi a Malala ndi nnyi?

Khotsi a Malala ndi...

3. Ndi vhone vhe vha hanela vhasidzana u dzhena tshikolo?

...vho hanela vhasidzana u dzhena tshikolo.

Mofolodzhi/phendamaipfhi

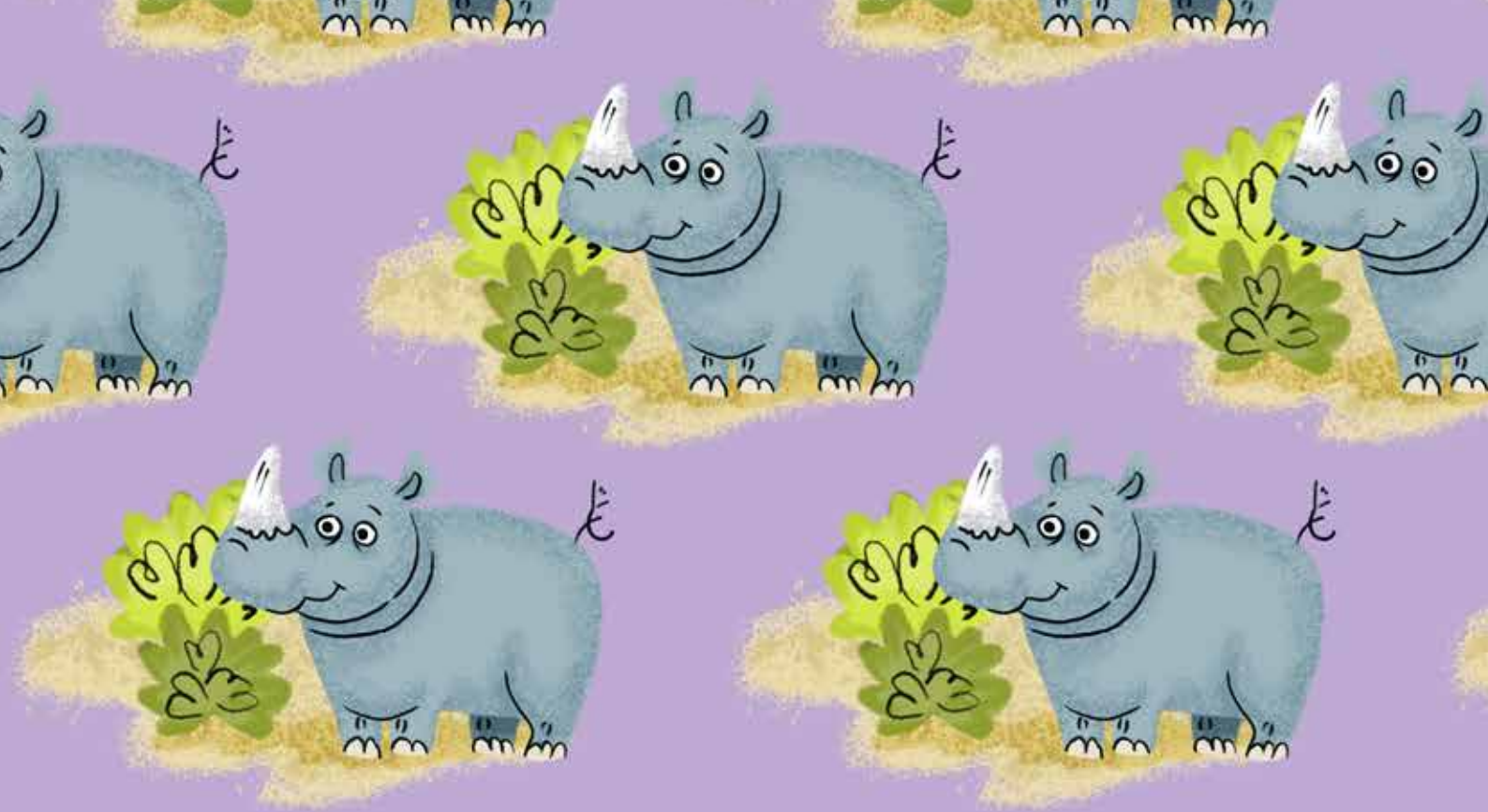
Mofimi / ipfhi kana tshipiḡa tsha ipfhi ili li amba mini?

tsh

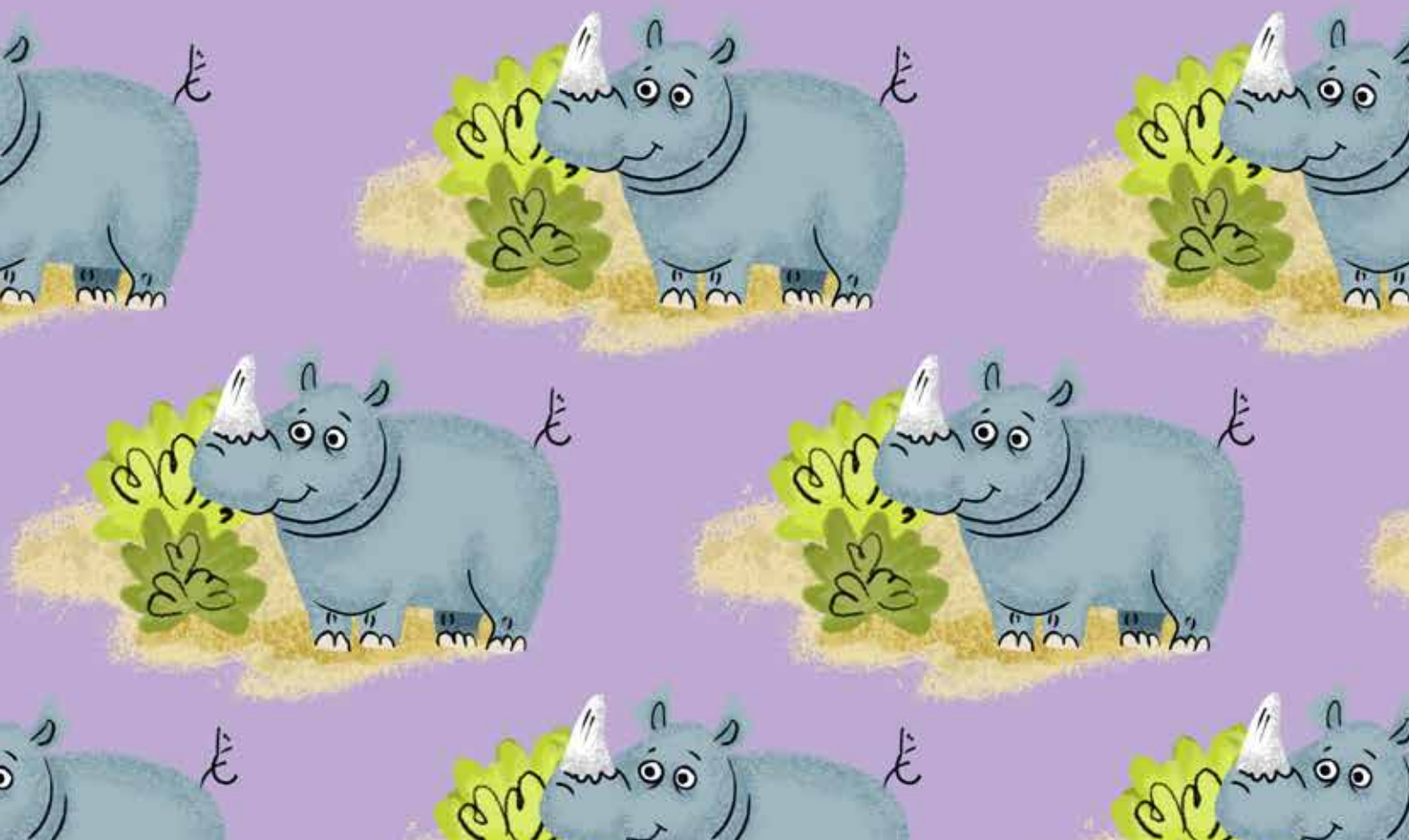
N̄walani mutevhe wa maipfhi ane a shumisa mofimi iyi kha bugu yaṅu ya ndowedzo. Thomani nga u:

1. tshila

2. tshisole

THEMO YA 2

Thero: Ri ita ndowendowe

Zwipfhumisa luambo:

Murero

Li ambele li pfhufhi la sialala line la nea tsivhudzo. Kanzhi mirero i katela kuambele kwa luambo kune kwa si tee u dzhiwa kwo tou ralo sa, mamethafore.

Ngoma madzulawombwa musi wa nndwa a u dihiwi.

Ri tea u dzula ro dilugisela tshinwe na tshinwe ngauri musi wa khombo a ri u divhi.

Zwitori:

Mveledzo u ita bola

Li Jie, mupfhuli
makone wavhudi

Divhaipfhi

bammba:	I kona u bammba ya ya nntha na fhasi musi i tshi rwiswa na fhasi.
putelwa:	U fukedza kana u vala tshithu nga bammbiri, pulasitiki kana labi.
zwo itwaho hayani:	Zwi itwa hayani hu tshi khou shumiswa zwithu zwine wa vha nazwo, zwi so ngo rengwaho vhengeleni.
U kora:	U wana tshikoro kha bola ya milenzhe nga u raha bola wa i nwiswa vhukati ha mapala.
u shoniswa:	U pfha u na thoni kana u sa dzudzanyea nga nwambo wa uri tshinwe tshithu a tsho ngo tshimbila zwavhudi.
u vha na vhukoni:	U vha na vhukoni vhuhulwane kha u ita tshinwe tshithu.
zwavhudisa:	Ndi zwavhudisa kana zwi mangadzaho.
mupfhuli:	Muthu ane a posa misevhe a tshi shumisa vhura.
mupfhulo:	Mutambo kana mushumo wa u pfhula misevhe.

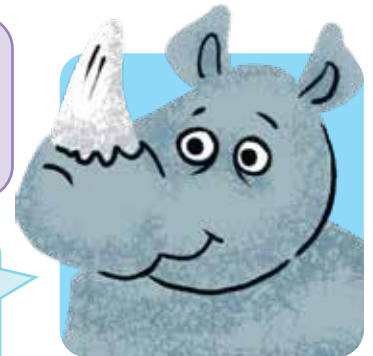
Divhaipfhi

vhurorwane:	U kona u rwa zwavhudi hune wa khou toda hone zwa tou kwa hu sa taheli tshithu.
ndowendowe:	U ita tshinwe tshithu lunzhilunzhi u itela u tshi khwinisa.
vhudidini:	U lingedza nga nungo dzothe na u shuma nga maanda kha tshinwe tshithu.
u khwinisa:	U vha khwine kha tshinwe tshithu u fhira zwe na vha ni zwone kale.
u diimisela:	U sa litsha na u dzhia phetho ya u bvela phanda ni tshi lingedza, naho hu na zwine zwa pfhala zwi tshi konda.
u kondelela:	U bvela phanda na u shuma tshinwe tshithu lunzhilunzhi, naho zwi tshi dzhia tshifhinga tshilapfhu u tshi khwinisa.

Vhudzisani vha muta wa hanu

Ndi tshifhio tshithu tshe na tshi wana khwine khatsho nga u ita ndowendowe?

Ni tama u ita nga maanda ndowendowe nga tshithu tshifhio? Ndi ngani?

Foniki

Sielisanani u vhala mibvumo yothe ine na i divha:

a	b	e	l	i
m	f	o	h	u
d	ɗ	g	k	p
r	s	w	t	ɛ
v	x	y	z	ɔ
aa	ii	ee	oo	uu
n	ɲ	nn	nɲ	ñ
nɲ	ny	nny	ng	mm
fh	kh	ph	th	pfh
nkx	phw	thw	lw	ts
xw	hw	nt	dzh	nw
tw	gw	kw	nd	sw

Haseledzani na phathinara yaṅu:

1. Ndi mibvumo ifhio ye na vha ni sa i divhi?
Ñwalani mutevhe wa mibvumo iyi kha bugu dzaṅu.
2. Ndi mibvumo ifhio ine na tea u ita ndowendowe ya u vhala ngayo?
Ñwalani mutevhe wa mibvumo iyi kha bugu dzaṅu.

Itani ndowendowe ya u vhala na u ñwala mibvumo:

- Itani magaratatai aṅu a ne na do shumisa hayani.
- Humbelani u tuwa na bugu yaṅu ya U Vhala ya Thikho hayani. Itani ndowendowe ya u vhala u thoma kha ili siatari.
- Humbelani vha muṭa wa haṅu u ni vhidzela nnda mibvumo yo fhambanaho. Ñwalani mibvumo fhasi.

U dikhouda

Kha vha sielisane u vhala maipfhi ane vha tea u a divha:

lala	baba	mama	beba	lila
fanela	gugu	hamela	lilala	dadamala
atsamula	sedzesa	kholomo	makhulu	khukhumula
palula	paḁukanya	hanedza	thothonya	tshikolo
thathamula	zozo	yoyo	xaxara	tsetsema
maḁembe	ḁuvhudzelo	ṱunya	ṱandavhuwa	nzie
dzhielela	nzhololo	zhazha	nzhengema	ṅwala
tshiṅainai	ṅwethuwa	mmbonolola	hwivha	ṅweledza
twedza	mphwe	ngwenḁa	mmbwa	gokhonya
ntambudzeni	khompyutha	tzhipeledza	tshambureni	kongonyala
kwaṱukanya	nembeledza	wetshela	dzhavhulela	tshixwatudzi
muomva	pfhanapheledzo	thyethyenyeya	mpharalala	nzhongomane

Haseledzani na phathinara yaṅu:

1. Ndi maipfhi afhio ane na a divha?
Kha vha ṅwale mutevhe wa maipfhi aya kha buguni.
2. Ndi maipfhi afhio ane na tea u ita ṅdowendowe ngao?
Kha vha ṅwale mutevhe wa maipfhi aya kha buguni.

Itani ṅdowendowe ya u vhala na u ṅwala maipfhi.

- Itani ṅdowendowe ya u bulela ṅḁa maipfhi ni sa a divhi.
- Humbelani vha muṱa wa haṅu u ni vhidzelela ṅḁa maipfhi o fhambanaho. ṅwalani mibvumo fhasi.

Thero: **Ri ita ndowendowe**

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ni kha di humbula?

Ri vhidza tshipiḁa tsha ipfhi 'mofimi.'

Mofimi muḁwe na muḁwe u na ṱhalutshedzo.

Haseledzani na phathinara yaḁu:

- Vhalani mofimi na maipfhi.
- Ipfhi liḁwe na liḁwe li amba mini?
- Mofimi muḁwe na muḁwe u amba mini?

mu-

muthu

muri

vha-

vhathu

vhana

zwi-

zwikoli

zwikolo

-isa

vhonisa

imisa

Ni nga humbula maḁwe maipfhi
ane a shumisa mofimi iyi?

U Elela

Humbulani, u amba nga u tou elela zwi amba:

- U vhala tshiṭori hu si na vhukhakhi.
- U vhala tshiṭori nga luvhilo lwavhuḍi, sa u nga ni khou amba.
- U vhala tshiṭori nga u ḍiṭahisa.

U sielisana u vhalela nṭha:

Zwienda zwo shandeaho zwa Harry

Harry o vha o takalesa. Tshifhinga tsho swika tsha uri a ye kha Gireidi ya R. Harry u na zwienda zwiswa zwa tshikolo fhedzi ha koni u gidima o zwi ambara.

“Hezwi zwienda a zwi nndingani. Zwo tṱukufhalesa.” Ndi Harry a tshi khou lila, Fhaṭu a lavhelesa milenzhe ya Harry. A fara mulomo nga tshanda.

A ri, “Harry, no shanda zwienda. Zwi tou nga miomva musu no zwi ambara.”

Fhaṭu a humbela Harry uri a bvule zwienda. Nga murahu a mu thusa u zwi ambara kha mulenzhe wone.

“Ndi a livhuwa Fhaṭu. Zwienda zwanga zwi vho nndingana. Ndi nnyi a no ḍo nthusu u zwi ambara zwavhuḍi matshelo?” hu vhudzisa Harry.

“Ndi ḍo ni thusa u ita ṇḍowendḍowe. Musu no ambara zwienda milenzhe yaṇu ya vhavha, zwi amba uri no zwi shanda,” hu amba Fhaṭu.

Ḍuvha ḽiṇwe na ḽiṇwe, Harry o vha a tshi ḍiambadza zwienda. Arali zwi tshi mu vhaṣa, o vha a tshi zwi bvula. A zwi shandulula.

Zwo dzhiela Harry tshifhinga tshilapfhu u ḍivha uri tshienda tshifhio tshi ambarwa kha mulenzhe ufho. U ita ṇḍowendḍowe zwo mu thusa uri a gude.

Harry ha tsha tḍa thuso kha u ambara zwienda, u vho thusa na vhaṇwe vhana u ambara zwienda.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yanu ya ndowedzo:

1. **Ndi nnyi we a vha e na zwienda zwiswa?**
...o vha e na zwienda zwa tshikolo zwiswa.
2. **Ndi nnyi we a thusa Harry?**
...o thusa Harry.
3. **Milenzhe ya Harry i tshi vhavha, zwi amba mini?**
Arali milenzhe ya Harry i tshi khou vhavha, zwo vha zwi tshi amba...

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Mveledzo u ita bola

Mveledzo o vha a tshi funa u tamba bola na vhana vhahulwane. O vha a tshi shona u humbela. Lṱnwe ḍuvha bola ya yela khae. A lingedza u raha bola, fhedzi a humpha. A gidimela hayani.

A dzhia tsheo ya u ita ṅdowendowe, fhedzi o vha a tshi ṱoda bola ya u tamba ngayo.

Mveledzo o wana bola ṱhukhu tswuku ngomu ṅduni ya hawe. O lingedza u i raha, fhedzi yo vha i ṱhukhusa. Mveledzo o sedza zwiṱwe zwine zwa nga i hudza.

Tsha u thoma, o lingedza u putela bola nga gurannḍa fhedzi ya putuluwa. Tshi tevhelaho, Mveledzo o wana zwithu zwine zwa nga thusa u hudza bola. O i dzhenisa ngomu ha phakhethe ya masimba a i putela. Mveledzo a gera bege ya mme awe ya kale a putela bola. Mveledzo a wana thambo a i vhofhelela ya khwaṱha. Bola yo mbo ḍi vha khulwane lune a nga kona u i raha.

Mveledzo o ita ṅdowendowe nṅḍa. O ita mapala nga matombo. Mveledzo a raha bola a tshi dovha ngomu mapalani.

Nga murahu ha maḍuvhanyana,
Mveledzo o sedza
vhana vhahulwane vha
tshi raha bola.

Muṱwe musidzana a
amba uri, “Ndo vhona
ni tshi khou raha
bola murahu ha nṅḍu.
Idani ni vhe muraḍo
wa thimu yashu.”
Nga murahu ha u ita
ṅdowendowe dzawe,
Mveledzo o vha o
lugela u tamba na
vhana vhahulwane.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yanu ya u ndowedzo:

1. Mveledzo o vha a tshi toda u tamba bola na vho nnyi?

Mveledzo o vha a tshi toda u tamba bola na...

2. Mveledzo o ita bola nga mini?

Mveledzo o ita bola nga...

3. No guda mini u bva kha Zweli?

Ndo guda uri...

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

lala	luma	lilela
ñala	ñununa	ñenza

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

O ñununela u ñenza na u luma.

O lala a tshi ñununa na u lilela u luma. A luma meme dza mulomo nga u ñala. Baba vho mu ṽnea ṽnama a ñenza uri a sa lile.

O ñenza ṽnama a takala. Ha tsha ñununa. Ha tsha lila. O lala.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḽi u vhumba mafhungo.
Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṽwale mafhungo kha
bugu yaṽu:

1. baba na vha amba gugu
2. sara phapha u khuni

Ni a kona u zwi vhona
uri aya ndi mafhungo
a tshifhinga tsha
zwino?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

fanela

fola

fema

nñalisa

nñoña

nñena

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

U fanela u litsha fola.

U nñena mirado nga u sa toḽa u litsha fola. U fanela uri a litshe uri a kone u fema.

U a nñalisa musi ndi tshi mu kaidza nga u daha fola a sa thetshelesi. Uri kha nṱe, “Ni songo nñoña nga u amba ni sa fhedzi.”

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḽi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha bugu yaṅu:

1. muri wa wo.
2. gugu muroho vha ka

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho?

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

Foniki

Ni sielisane u
vhala mibvumo iyi.

+

U dikhouda

Vanganyani / țanganyani
mibvumo u itela u vhala maipfhi:

nñw

nñuñunela

nñwalela

nñwalisa

nñana

nñena

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

O nñwalisa tshikoloni.

O nduka mavhudzi a nñana. Ndo ñala a thi tsha funa u lukiwa. O
nñwalela vhurifhi a tshi humbela pfharelo. O nñwalela na mulaedza
nga luțingo uri ndi songo ñala.

U enkhouda

Fhațani maipfhi ni tshi shumisa mibvumo iyi.
Nwalani maipfhi buguni:

nñ	f	k	w	e	l
a	u	s	zh	ñ	n

nñ-w-a-l-e-l-a
f-a-n-e-l-a

Muñwalo

Kopololani buguni yañu dzaya ndowedzo:

Rendani o zhakiwa nga muri.

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Mufhindulano: Fhatu! Ni songo laṭa fulufhelo.

Harry na Fhatu vho vha tshi khou tshimbila u vhuyela hayani u bva tshikoloni. Fhatu o vha o fhumula. O vha a tshi vhone a khou vhihela.

Harry: Ho khakhea mini kha Fhatu?

Fhatu: A thi dipfhi uri ndi ḑo ya tshikoloni matsheloni.

Harry: Ndi nga mini?

Fhatu: Ndi Lavhutaṅu. Vha ḑo ri humbela uri ri imbe luimbo lwa lushaka. Maipfhi a hone a thi a ḑivhi.

Harry: Ndi nga ita ndowendowe na inwi. Maipfhi alwo ndi a ḑivha othe.

Fhatu: Ndi zwavhudi. Ndi ḑo takala arali ni tshi nga nthusa.

Harry na Fhatu vho thoma u imba nga masiari.

Fhatu: Zwi a takadza hezwo. Ndi ḑo takalesa arali ni tshi nga nthusa.

Harry: Ni songo vhihela. Kha ri ise phanda na ndowendowe.

Fhatu o ita ndowendowe lwa dzi awara u swika li tshi kovhela.

Harry: Khezwo ni nga zwi ita! No shuma zwavhudi Fhatu! Matshelo ri ḑo imbela n̄tha tshikoloni.

Fhatu: Ndi a ḑihudza: Ndo ita ndowendowe u swika ndi tshi zwi kona.

Harry: Ni a vhona U guda a hu fheli!

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Ndi luimbo lufhio lune Fhatu a tea u lu guda?**
Fhatu o tea u guda.
2. **Ndi nnyi o no divha maipfhi othe?**
...o divha maipfhi othe.
3. **Vho ita ndowendowe lwa tshifhinga tshingafhani?**
Vho ita ndowendowe...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ndila dzo fhambanaho.
Haseledzani na phathinara yaṅu:

1

Kha zwipida zwa
mubvumo:

k-a-n-d-e-k-a-
ny-a

2

Kha zwipida zwa
silabulu:

ka-nde-ka-nya

3

Kha zwipida zwa tshalutshedzo:

Ndi mini zwine zwa amba
kanda?
Tshipida tsha **anya** tshi shandula
hani tshalutshedzo??

Zwino lingedzani nga maipfhi
haya: sukekanya, remekanya

U Elela

U sielisana u vhalela ntsha:

Li Jie mupfhuli wa misevhe makone o newaho

Li Jie o tshila kalekale ngei China. O vha e mupfhuli wa misevhe a re na bvumo.

“A huna wa khwine. Ndi mupfhuli makone wa misevhe,” hu hevhedzana vhanna na vhafumakadzi vho mutanga.

Li Jie o vha e na lutendo lwa uri ha fhirwi. “A huna ane a nga mphira!” a tshi elekanya.

Linwe duvha Li Jieo vha e kha ndowendowe ya upfhula. Vhathu vha da u talela. Musevhe wa Li Jiewa pfhula he wa tea.

“A hu na a re khwine. Ndi ene makone,” vhahevhedzana vha tshi vhandazwanda. Li Jie alivhuwa nga u kotha.

Li Jie a vhona muñwe mukalaha a tshi khourengisa oili. Uyo mukalaha o sokou mu sedza fhedzi ha ngo vhandazwanda.

“Khezwi u songo mmbandela zwanda? Wo no vhona mupfhuli a re khwine umphira?” hu vhudzisa Li Jie.

“Iwe a u muhali. U tou vha mupfhuli wa khwine ngauri u ita ndowendowe nga maanda,” hu amba mukalaha.

O vha a tshi humbula uri vhathu vhothe vha a mutakalela! “Ni nga ita mini zwino?” hu vhudzisa LiJie o singuswa.

Mukalaha vho vhea boḁelo fhasi. Eneo vhea tshelede ya tsimbi i re na kubuli kutuku ntsha ha .boḁelo. A dadza lebula nga mapfura. Nga murahu a shela. mapfura nga kha kubuli kutuku. Ha ngo tevhula na shotha zwaḁo!

Vhathu vha khoḁa mukalaha. Ene a vha vhudza uri zwo itiswa ngauri u ita ndowendowe tshifhinga tshothe.

Mukalaha vha amba vha ri: “Ndi na itshi tshikili ngauri ndi ita ndowendowe.

A thi tou vha muthu o khetheaho.”

Vhanna na vhafumakadzi vha thoma u humbula. Khamusi arali vha ita ndowendowe na vhone vha nga vha vha khwinesa.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. Li Jie o vha a tshi konesa mini?

Li Jie o vha a tshi konesa...

2. Ndi nga mini Li Jie o singutshela mukalaha?

Li Jie o singutshela mukalaha ngauri...

3. Ndi zwifhio zwe vha kale vha amba uri ndi zwa ndeme u fhira vhutsila?

Mukalaha vhari hezwo... ndi zwa ndeme u fhira vhukoni.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḁa hezwi zwa maipfhi u fhaṭa maipfhi:

mu
Tsumbo: muthu

vha
Tsumbo: vhathu

isa
Tsumbo: vhonisa

Nwalani mitevhe ya maipfhi kha bugu yaṅu ya ndowedzo.

Thero: Ri vhañwali

Zwipfhumisa luambo:

Luimbo

Maipfhi o ñwalelwaho u imbiwa, kanzhi sa muzika. Kanzhi nyimbo dzi katela mutevhetsindo, u dovholola, na raimi u itela u thusa u anetshela tshiṭori kana u sumbedza vhuḍipfhi.

Ri Vhañwali.

Ri vhañwali, ee ri.

Nga penisela dzashu, tsini na kule.

Ri ñwala marifhi, ri ñwala maipfhi.

U ñwala zwiṭori zwe ra zwi pfha.

[Khorasi]

Ñwalani, ñwalani, ḍuvha ḵiñwe na ḵiñwe,

Ri vhañwali – hureee!

Luimbo lu khou ri vhudza zwine lwa shumisa musi lu tshi ñwala na uri hu ñwalwa mini, nahone hu ñwalwa ḍuvha ḵiñwe na ḵiñwe.

Zwiṭori:

**Bugu ya u ranga ya
Stacey**

**Vhañwali vha u
thoma kha ḵifhasi**

Ḍivhaipfhi

u andadza: U gandisa na u kovhelana bugu kana tshiṭori uri vhañwe vhatu vha kone u tshi vhala.

u dzudzanya: U ṭola na u lugisa mañwalwa uri a pfhesesee, a vhe khwine, kana u lulamisa vhukhaki.

mudzudzanyi: Muthu ane a thusa muñwali u khwinisa mushumo wawe nga u ṭola mupeleṭo, girama, na mihumbulo.

**u rwelwa tari
ha bugu:** Ndi tshiwo tsho khetheaho hune ha ḍivhadzwa na u pembelelwa bugu ntswa.

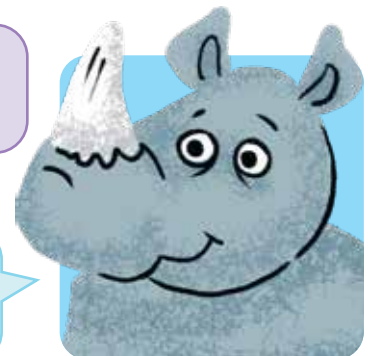
Divhaipfhi

u dihudza:	Vhudipfhi ha u takala musi wo ita tshinwe tshithu zwavhudi kana wo shuma nga maanda u itela u swikelela tshinwe tshithu.
thembele:	Tshifhaṭo tsho khetheaho tshine vhathu vha ya khatsho u itela u rabela midzimu yavho.
nndu ya mbulungelo:	Fhethu hune thundu, zwiliwa, kana zwishumiswa zwa vhewa hone zwo tsireledzea.
thebulete:	Tshipida tsha vumba tsho linganelaho tshe vhathu vha kale vha vha vha tshi nṱwala khatsho musi hu sa athu tumbulwa bammberi.
zwidodombedzwa:	U vha na zwipida zwiṱuku zwinzhi zwa vhuronwane zwo katelwaho.
tshiga:	Luswayo na tshiga tshine tsha imela tshinwe tshithu, u fana na tshifanyiso kana tshivhumbeo tshine tsha vha na ṱhalutshedzo yo khetheaho.
muṱwali:	Muthu ane a nṱwala bugu kana nganea.
muṱwali:	Muthu ane a kovhelana mihumbulo a tshi shumisa maipfhi.
muhumbulo:	Muhumbulo kana pulane i re muhumbuloni waṅu.
vhathetshesesi:	Vhathu vhane vha vhala kana u thetshesesa zwine na zwi nṱwala.
u ṱuṱuwedza:	U ṱuṱuwedza muthu uri a lingedze tshinwe tshithu kana a tende kha ene muṅe.

Vhudzisani vha muṱa wa haṅu

Ni shumisa u nṱwala kha zwifhio?

Ndi zwifhio zwine na humbula nga ha u guda na u nṱwala?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

lala

mama

dada

nne

nnula

nnea

U Elela

U sielisana u vhalela nthu:

Kanakana o n̄ea n̄ama yo nonaho.

O nṅula vhukati ha maḁabaḁaba a u sa pfha. Ho vha hu nṅe na Masase. O ri thusesa, ro vha ro xela.

Nne ndo vha ndi sa zwi vhoni uri ndi khou xela. O nnea vhumatshelo havhudi. Zwino ndi vho kona u zwi vhona.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḽi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha bugu yānu:

1. mutakana fara o legere
2. nowa luma a i

Ni a kona u zwi vhona
uri aya ndi mafhungo
a tshifhinga tsha
zwino?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani / tanganyani mibvumo u itela u vhala maipfhi:

mboo!

moo!

toolola

l̥ela

l̥ila

u̥la

U Elela

U sielisana u vhalela n̥tha:

U̥la musidzana u amba nga u toolola.

N̥wedzi wo tshena wo tou mboo! Ro dzula n̥nda na gugu vha tshi ri toolela tshiṭori. Gugu i̥li duvha vha khou l̥i funela uri hu na tshedza.

Vha khou ri gudisa na kulile kwa zwipuka. Vha ri khololomo i tshi lila iri moo! Duvha i̥li l̥a n̥amusi ro guda zwinzhi.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḍi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni n̥wale mafhungo kha bugu yaṇu:

1. muṭa shula o
2. hayani ya o

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho?

Thero: **Ri vhanwali**

Foniki

Ni sielisane u
vhala mibvumo iyi:

+

+

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

nona

kutzimbi

wana

ntzwapudza

tzwipudza

ntzwonzwa

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Kutzimbi kwae kwo rusa.

Baba vho mu tzipudza nga tshimebi a tswinya. Ndi ngauri ha
thetshesi. A tshi rumiwa u a tsembatzemba. Vha mu ruma u a
shavha a yo tswonzwa mutoli. O ntzwonzwa malofha oṱhe.

U enkhouda

Fhatani maipfhi ni tshi shumisa mibvumo iyi.
Nwalani maipfhi buguni:

k-u-tz-i-m-u
m-u-k-a-p-u

l	n	tz	p	w	a
oo	i	u	k	m	nṱ

Muṱwalo

Kopololani buguni yaṅu dzaya ndowedzo:

Sara o siamela musiamelo.

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Ngano dza phukha dza makhulu wanga

Vhusiku vhuñwe na vhuñwe, khotsi anga vha mmbalela ngano. Vha thoma vha mputela nga nguvho ya vhuphuvhephuvhe, vha mbo ɔi thoma nga uri, “kalekale...”

Nga madekwana, sa nga misi, khotsi anga vha a mmbalela. Makhulu vha mukegulu vho ri vhona vha tshi khou fhira.

Vho vhudzisa vha ri, Ni khou ita mini?

Khotsi anga vho sea vha ri, “ri khou vhalala lungano.”

Makhulu vha mukegulu vho vhone vho mangala vha tuwa. Khotsi anga vho isa phanda na u vhalala.

Vho ri, “Ndi u fa ha lungano! Vhusiku havhuɔi n̄wananga.”

“Ndo livhuwa. Lungano lwo vha lu tshi khou takadza,” Nda thoma u alamula.

Makhulu vha mukegulu vha mbo ɔi ɔa kamarani yanga. “Ngano a dzi vhaliwi, dzi tou anatshelwa. Ni tea u vha ni tshi khou anetshela sa zwine n̄ne nda itisa zwone.”

Khotsi anga vha sea, “Ano maduvha, na riñe ri a vhalala ngano. Vhañwe vhañwali vho n̄wala fhasi ngano dze vhomakhulu wavho vha vha vhudza dzone.”

“Ndi a zwi vhona,” hu amba Makhulu vha mukegulu. “U n̄wala ngano ndi muhumbulo wavhuɔi. Arali ra dzi n̄wala fhasi, vhana vhanzhi vha ɔo pfha na u ɔivha izwi zwiɔori.”

Zwenezwo Makhulu vha vha na muhumbulo: “Ndi ɔoɔa bugu yanga ya ngano. Ni fanela u thetshesela ngano dzanga dzoth̄e nahone ni dzi n̄wale fhasi.”

Khotsi anga vha mwemwela, “Ndi ɔo ita ngauralo. Ndi ɔo n̄wala bugu ya ngano dzavho.” Vho zwi ita.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Khotsi vha fukedza ṅwana wavho nga mini?**
Vha fukedza ṅwana wavho nga...
2. **Ndi vhoneyi vhane vha khou tṱa bugu yavho ya ngano?**
...vha khou tṱa bugu dzawe dza ngano.
3. **Ndi nga mini makhulu vha mukegulu vha tshi hambula uri hezwi ndi muhumbulo wavhuḍi?**
Makhulu vha mukegulu vha hambula uri hezwi ndi muhumbulo wavhuḍi ngauri...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ṅila dzo fhambanaho.
Haseledzani na phathinara yaṅu:

1 Kha zwipiḍa zwa mubvumo:	2 Kha zwipiḍa zwa silabulu:	3 Kha zwipiḍa zwa tṱalutshedzo:
vh-o-n-i-s-a	vho-ni-sa	Ndi mini zwine zwa amba vhona ? Tshipiḍa tsha isa tshi shandula hani tṱalutshedzo??

Zwino lingedzani nga maipfhi haya: tṱwisa, vhuisa

U Elela

U sielisana u vhalela ntsha:

Bugu ya u ranga ya Stacey

Stacey Fru o bebwa Johannesburg nga 2007.

U bva musi a tshee lutshetshe Stacey o vha a tshi funa bugu.

Musi Stacey e na minwaha ya sumbe, o nwala bugu yawe ya u ranga. Dzina la bugu ya Stacey lo vha li 'Zwimange zwi Nukhaho'.

O vhudza vhabebi vhawe uri, "Ndi khou toda u gandisa bugu yanga uri vhanwe vhana vha kone u i vhala."

Mme a Stacey vho rumela bugu kha mudzudzanyi. O takalela yeneyo bugu nahone a ita uri i gandiswe. Stacey o pfha a tshi dihudza vhukuma.

Musi 'Zwimange zwi Nukhaho' i tshi gandiswa, Stacey o dzudzanya phathi ya u pembelela bugu yawe.

"Ndo nwala bugu iyi nga nne mune" ndi Stacey a tshi vhudza vhatu vha re phathini. "Ndi khou toda vhana vhanzhi vha Afrika vha tshi n wala bugu."

Stacey o bvela phanda a tshi wina pfhufho na u nwala dziwe bugu.

O dovha a kuvhanganya bugu, zwiambaro na khomphyutha dza vhane vha khou toda thuso.

Stacey u nekedza nyambo dza u gudisa na u tutuwedza vhana. Mulaedza wawe ndi wa uri vhana vha nga ita tshiwe na tshiwe. "A u vhuyi wa vha mutuku kana u vha muhulwane u itela u tshila muloro wau," ndi zwithu zwe a vhudza vhaswa vhanzhi.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Ni vhona unga bugu ya u thoma ya Stacey yo vha i tshi amba nga ha mini?**
2. **Ni nga takalela u vhala bugu yo nwalwaho nga nwana?**
Ee, ndi nga takalela u vhala bugu yo nwalwaho nga nwana.
Hai, ndi nga si takalele u vhala bugu yo nwalwaho nga nwana.
3. **Arali na nwalala bugu, i do vha i tshi khou amba nga ha mini?**
Arali nda nwalala bugu, i do vha nga ha...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḁa hezwi zwa maipfhi u fhaṭa maipfhi:

mu
Tsumbo: muthu

vha
Tsumbo: vhathu

zwi
Tsumbo: zwikolo

Nwalani mitevhe ya maipfhi kha bugu yaṅu ya ndowedzo.

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani / tanganyani mibvumo u itela u vhala maipfhi:

tota

tata

tetemela

mee!

yawee!

Ee!

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

O mu humbela uri a mu kele maḡi, a tenda a ri, “Ee!”

O mu vhidza a aravha a ri, “hee! ni khou mmbidzela mini?” Ene a fhundula a ri, “Ee! ndi khou ni vhidza uri ni tevhele malisoni ḡakani.”

Ehee! ha funi u tevhela malisoni. Yawee! zwi ḡo tou itwa hani? Mbudzi dzi khou lila dzi ri “mee!” ngauri dzo no neta u fula.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḡi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha bugu yaṅu:

1. phame luma i a
2. Matamela beba ṅwana o

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsha zwino?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

maṭaṭa

tuma

tomola

thaṭhamula

thothela

thothona

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Nda ḽa maṭamatṭisi ndi a thoṭhoniwa.

Ṭanganedzani o ṭhavhiwa nga mupfha. O bva malofha fhedzi o fhungudze a khou thoṭhela. U dina nga maṭaṭa ngavhe a ime mme awe vha mu vangule.

Ṭhamusi o vha a tshi khou pfha vhutungu, ndi ngazwo o ṭavhanya a u tomola. Maṭo awe o tswuka nga u lila.

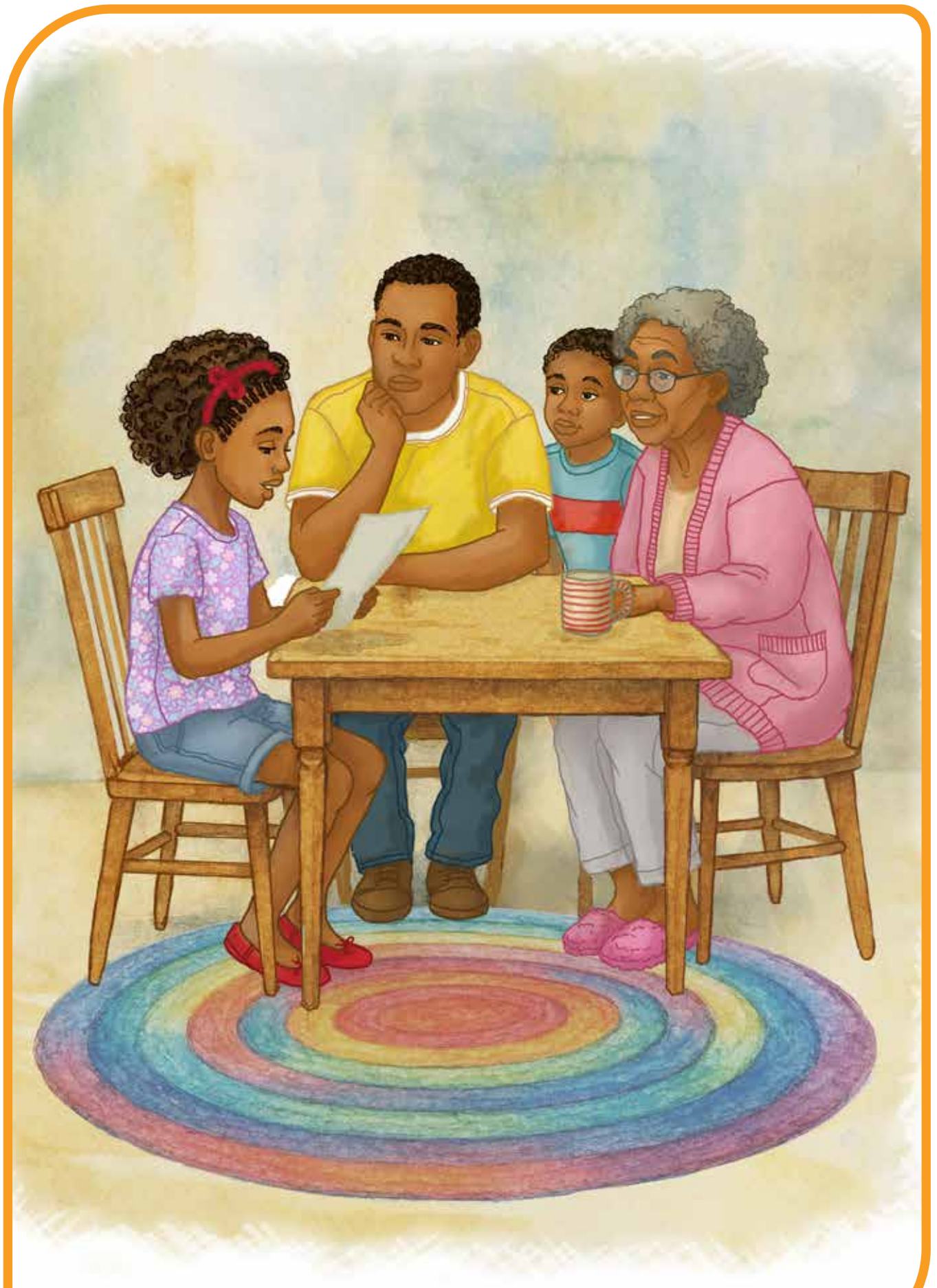
U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḽi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṛwale mafhungo kha bugu yaṇu:

1. Mateo tetemela o
2. Maṭodzi kula ḽino o

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho?

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

Foniki

Ni sielisane u
vhala mibvumo iyi:

+

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

ṭhọṭha

ṭhanga

ṭhalutshedzo

ṇṭhwa

ṭhwanya

ṇthwamakhura

U Elela

U sielisana u vhalela ṇṭha:

O bata ṇthwamakhura.

Ṭhavhanyedza i ɭa zwa u ḍifha, tsaleli i ɭa zwi sa ḍifhi. Tavhanyani ri
vhe vha u thoma u wana ṇṭhwa dzo nonaho. Habe Vhavenda vha ri, “I
ranga nga ṭhọṭha, ya fhedza nga mbilu.”

U enkhouda

Fhatani maipfhi ni tshi shumisa mibvumo iyi.
Nwalani maipfhi buguni:

teta
tiba

t	b	i	a	ɭ	ṭ
w	h	e	ṭh	ṭw	ṭhw

Muñwalo

Kopololani buguni yaṅu dzaya ṅdowedzo:

Tendani o tandulula thambo.

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Zwoṱhe nga ha u ṅwala

U ṅwala ndi ha ndeme. Hu ri thusa nga ṅdila nnzhi.

1. U langa vhudipfhi hashu

Ri nga ṅwala ṅdila ine ra ḍipfha ngayo kha dayari. Zwenezwi zwi nga ri thusa uri ri ḍipfhe ri khwine. Zwi nga dovha zwa ri thusa u dzudzanya zwine ra fanela u zwi ita nga ha vhudipfhi hashu.

2. U kovhelana vhudipfhi hashu

Ri nga ṅwalela khonani dzashu na miṱa yashu garaṱa, marifhi na milaedza. Zwenezwi zwi ri thusa uri ri dzule ri tshi kwamana. Zwi dovha zwa ri ita uri ri ambe uri ri ḍipfha hani.

3. U kovhelana mafhungo

Ri nga shumisa marifhi, dzi emeiḽi na milaedza u kovhelana mafhungo ashu.

4. U anetshela zwiṱori.

U fana na Stacey, ri nga ṅwala zwiṱori zwashu na u zwi ola zwifanyiso nga hazwo.

Hu na ṅdila nnzhi dza u khwinisa muṅwalo washu.

1. U vhala

Musi ri tshi dzulela u vhala, muṅwalo washu u ḍo khwinisea.

2. Ndowendowe ya u ṅwala.

Musi ri tshi vhala zwinzhi, maṅwalo ashu a ḍo vha khwine.

3. Kha vha vhe na bugu ya u ṅwala

Lingedzani u wana bugu yaṅu ya u ṅwalela. Tshimbilani nayo ni ṅwale fhasi mihumbulo miswa ine na vha nayo.

Kovhelani maṅwalo aṅu.

Sumbedzani khonani dzaṅu na muṱa wa haṅu zwe na ṅwala. Kana ni vha vhalele nṱha zwiṱori.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Ni takalele u ṅwala mini?**
Ndi takalela u ṅwala...
2. **Ni na dayari kana bugu ya u ṅwalela?**
Ee, ndi na...
Hai, a thi na...
3. **Ni nga vha hani khwine kha u ṅwala?**
Ndi nga vha khwine kha u ṅwala nga u...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ṅdila dzo fhambanaho.
Haseledzani na phathinara yaṅu:

1

Kha zwipiḁa zwa
mubvumo:

z-w-i-k-o-l-o

2

Kha zwipiḁa zwa
silabulu:

zwi-ko-lo

3

Kha zwipiḁa zwa ṭhalutshedzo:

Ndi mini zwine zwa amba **kolo**?
Tshipiḁa tsha **zwi** tshi shandula
hani ṭhalutshedzo?

Zwino lingedzani nga maipfhi
haya: zwienda, zwiliwa

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Vhaṅwali vha u thoma kha ḷifhasi

U ṅwala ndi zwone zwithu zwi re na ndeme zwe vhathu vha sika.

Kha miṅwaha ya 5 000 yo fhelaho, vhathu vho thoma u ṅwala.

Huṅwe ha fhethu he u ṅwala ha thoma hone ndi ḍoroboni i no pfhi Sumer.

Thembele dza Sumer dzo dovha dza shumiswa sa fhethu hune vha ḍo vhea thundu. Nṅḍu idzo dza u vhea thundu, dzo vha dzi tshi shumiswa u vhea thundu dzo fhambanaho.

“Vhathu vhane vha kona u nwala vho vha vha tshi vhidzwa vhamanwalo.”

Vhamanwalo vho vha vha tshi fanela u wana ṅḍila ya u tevhelela zwe zwa vhulungwa.

Vhamanwalo vho vha vha tshi shumisa zwiga na zwifanyiso kha ḍaba ḷa vumba u itela u vhulunga mbalo dza thundu dzoṭhe.

Vhamanwalo vho vha vha tshi ṅwala maraga avho na zwifanyiso . kha ḍaba ḷa vumba ḷo nukalaho. Ḍaba ḷa vumba ḷo omaho ḷo vha ḷi tshi vhulungwa sa rekhodo ya thundu dzoṭhe ngomu ṅḍuni dza u vhea thundu.

Nga murahu ha tshifhinga, mavhengele o vhulunga thundu nnzhi. Vhamanwalo vho vha vha tshi fanela u ṅwala zwinzhi nahone nga u ṭavhanya. Vho thoma u shumisa zwiga nṭhani ha u ola zwifanyiso zwo ṭandavhudzwaho.

Thundu dzo vha dzi tshi vhewa hoṭhe ḍoroboni yoṭhe. Musi vhaṅwali vho no thoma u shumisa zwiga, vho vha vha tshi ṭangana u itela u tendelana kha zwiga zwine vhoṭhe vha ḍo zwi shumisa. Hezwi zwo vha zwi tshi ḍo vha thusa u pfhesesa zwe zwa vha zwo ṅwaliwa kha nṅḍu dza u vhea thundu dzo fhambanaho. Wonoyu muṅwalo muswa wo vha u tshi vhidzwa Cuneiform.

Zwi fanaho na zwenezwo zwo itea ngei Egipita, Peru na China. Kuṅwalele kwashu kwa musalauno kwo ḍisendeka kha zwenezwi.

U ṅwala ho thusa vhathu u elelwa mihumbulo na zwiṭori.

Tholokanyondivho

Ŋwalani phindulo kha bugu yaṇu ya ṇḍowedzo:

1. **Vhathu vho thoma lini u ṇwala?**
Vhathu vho thoma u ṇwala...
2. **Thembele ngei Sumer dzo shumiswa sa mini?**
Thembele ngei Sumer dzo shumiswa sa...
3. **Ḑiiteni u nga ni muṇwali a bvaho Sumer. Vhumbani zwiga zwa: tshimange, maḑi na maapula.**

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḑa hezwi zwa maipfhi u fhaṭa maipfhi:

vha
Tsumbo: vhana

zwi
Tsumbo: zwitemba

ela
Tsumbo: tshimela

Ŋwalani mitevhe ya maipfhi
kha bugu yaṇu ya ṇḍowedzo.

Thero: Ri na u pfhela vhuṭungu

Zwipfhumisa luambo:

Khothesheni

Maipfhi a u thoma e muṇwe a amba nga ha tshiṇwe tshithu. Musi muṇwe a tshi amba tshithu nga maanda tshi re na mutsindo/tshi no amba zwi pfhalaho, ri a dzhiela nzhele/nṭha maipfhi avho. U itela uri ri kone u a dovholola.

“Ri a pfhela vhuṭungu musi ri tshi khetha u ṭhogomela, u thusa, na u funa vhaṇwe ḡuvha ḡiṇwe na ḡiṇwe.” Vho Mukondeleli Nembahe

Ri a pfhela vhuṭungu musi ri tshi khetha u ṭhogomela, u thusa, na u funa vhaṇwe ḡuvha ḡiṇwe na ḡiṇwe.

Zwiṭori:

**Maemu u vha na
khonani ntswa**

**Sendewitshi iṇwe
hafhu**

Ḍivhaipfhi

shona:	U pfha wo tshuwa, u tshi shona kana u sa vha na vhungoho kana vhuṭanzi musi u tshi amba na vhaṇwe kana u ṭanganela na vhaṇwe.
u sa ḡowelea:	Tshithu tshine tsha vhone tshi songo ḡowelea kana tsho fhambana.
u woṭhe:	U vha u woṭhe, hu si na vhaṇwe vhathu tsini na iwe.
u vha na vhuludu:	U ḡipfha wo ṭungufhala nga ṇwambo wa uri a u na khonani dzine wa vha nadzo kana u ḡipfha u songo katelwa.
u siiwa nga nṇḡa:	U sa katelwa kha tshigwada kana mushumo ngeno vhaṇwe vha tshi katelwa.
khombo:	Tshithu tshivhi tshine tsha itea nga u ṭavhanya nahone tshi songo dzudzanywa kana u lavhelelwa, u fana na musi muthu o huvhala nga phoswo.

Divhaipfhi

vhuongeloni:	Fhethu hune madokotela na manese vha t̥hogomela hone vhathu vhane vha khou lwala kana vho huvhalaho.
u dodela:	O vha a tshi tshimbila o fhumula nahone o dzumbama uri hu si vhe na muthu ane a ɔ̃o zwi t̥hogomela.
u vha na mafunda:	U ɔ̃imisela u kovhelana kana u ɱea vhaɱwe, naho zwi tshi amba uri u t̥utshele zwithu zwine wa zwi takalela.
u livhuha:	U ɔ̃ipfha u tshi livhuha nga ɱwambo wa uri muɱwe muthu o ni thusa kana u vha na vhuthu kha inwi.
u pfhela vhuɱungu:	U t̥hogomela musi muthu o vhaɱsala, o t̥ungufhala, e na vhuludu, kana a tshi t̥oɔa thuso, na u khetha u thusa.
u katela:	U tendela muthu uri a t̥anganele, uri a si ɔ̃ipfhe o siiwa nɱa.
u sa katela:	U sia muthu nɱa kana u sa mu tendela uri a t̥anganele.
u ɔ̃idzima:	U t̥utshela tshiɱwe tshithu tshine na tshi t̥oɔa u itela u thusa kana u tikedza muɱwe muthu.
khuthadzo:	U thusa muthu uri a ɔ̃ipfhe e khwine musi o t̥ungufhala, o tshuwa, kana o dinalea.

Vhudzisani vha muɱa wa haɱu

Ni nga mmbudza nga ha tshifhinga tshe na ita tshithu nga vhuthu?

Ni nga mmbudza nga ha tshifhinga tshe na thusa muɱwe muthu?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

nyala

nyadza

nyaga

muuluso

muumo

muungo

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

O vha a tshi khou nyaga muri wa muumo.

Namusi o ḽa nyala. Ha nyagi u amba na muthu. Uri ha nyagi u
nyadziwa nga vhana vhaṱuku.

Uri a tshi fhira tsini na muri wa muumo vho mu sea vho dzula
murunzini. Uri muungo wa zwiseo zwavho u khou bvuma ṱhohoni yawe.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḽi u vhumba mafhungo.
Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha
bugu yaṅu:

1. maemu mushonga o nwa
2. tshienda tshaṅu peama tsho

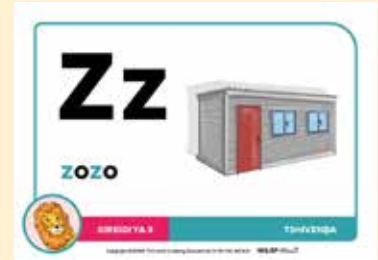
Ni a kona u zwi vhona
uri aya ndi mafhungo
a tshifhinga tsha
zwino?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

nnyaga

nnyisa

nnyambeni

zazamela

zozo

zanyuka

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Zama o nnyisa kiliniki.

Nnyambeni o nnyaga a neta zwipotsoni. Mushoni o vha o nnyisa hahawe. Ndo vha ndo lumiwa nga n̄otshi. Ndi tshi khou pfha u zazamela.

Ndu ya vho Mushoni ndi zozo. U dzula na makhulu wawe na murathu wawe Nyasha. Ro tuwa ri tshi tou zanyuka ri tshi hanengei ha hawe.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḏi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni n̄wale mafhungo kha bugu yaḽu:

1. muzamani libu luma lo
2. mulilo duga u a

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho?

Thero: **Ri na u pfhela vhuṱungu**

Foniki

Ni sielisane u
vhala mibvumo iyi:

+

+

U dikhouda

Vanganyani / țanganyani
mibvumo u itela u vhala maipfhi:

nnanga

nnisela

dyambila

dyelo

ndyondyomedza

nndyo

U Elela

U sielisana u vhalela nțha:

Sara u funesa ndyo.

Ro ya țakani na Nnangeni ra țangana na dyambila. Ndi liņowa li
ofhisaho vhukuma. Ndo vha ndo tshuwa ndi tshi humbula u ri la tou
mpfhara li nga ndyondyomedza na fhasi nda balelwa u vuwa.

U enkhouda

Fhațani maipfhi ni tshi shumisa mibvumo iyi.
Nwalani maipfhi buguni:

nye lelwa
nnye lelweni

n	y	a	w	i	e
nn	dz	ny	dy	l	nnd

Muñwalo

Kopololani buguni yaņu dzaya ndowedzo:

Uele uri baba uho via kholomo.

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Peter mutukana wa t̄honi na bodo ya tshoko

Peter o vha e mutukana a re na t̄honi. Thobile o vha e ene khonani yawe ya vhukuma. Vho mbo d̄i dzulela vho t̄he murahu kilasini.

Līnwe d̄uvha nga matsheloni, Vho Mbali vha dzhena vho fara kubogisi. “Ndi matsheloni kilasi,” hu

lumelisa Nga murahu, Vho Mbali vho sumbedza kilasi zwe zwa vha zwi kha bogisi. Yo vha yo d̄ala tshoko dza mivhala. “Hee! Tshoko dza mivhala wa Musengavhadzimu,” hu amba Kanakana.

“Namusi ndi d̄o n̄wala nga mivhala iyi yavhud̄i!” Vho Mbali vho ralo. Vhagudi vha bvisa bugu dzavho na peni, vho d̄ilugisela u n̄wala.

Naho zwo ralo, Peter o pfha o t̄ungufhala, a thoma u swot̄a mat̄o awe. “Ho tshinyalani, Peter?” Vho Thobile vha vhudzisa.

Peter o fhindula nga u tou hevhedza, “A thi koni u vhona bodo. Mīnwe ya mivhala i a nkondela u i vhona.”

Thobile o vhonala a tshi vhilaela. “Ndi nga mini ni sa vhudzi Vho Mbali?”

Mat̄o a Peter o vha a tshi khou vhavha o tswuka musi a tshi fhindula uri, “ndi a ofha.”

Thobile o ambela Peter. “Vho Mbali, Peter ha kho u vhona zwo n̄waliwaho kha bodo.”

Peter o engedza nga uri, “ndo lingiwa mat̄o, ha vhoni zwa kule.”

Kanakana a imisa tshanda. “Vho Mbali, Peter a nga dzula kha tshidulo tshanga tsha phanda. Ndi nga dzula murahu.”

Vho Mbali vho vha vha tshi d̄ihudza nga vhuthu ha Thobile na Kanaka vha tshi itela Peter.

Zwenezwi Peter a tshi dzula tshiduloni tshawe tshiswa, o mwemwela a ri, “ndo livhuwa! Ndi khou vhona zwino.”

Kilasani yo t̄he ya mu vhandela zwanda. Vho vha vho takalisa Peter.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Peter na Thomani vho dzula ngafhi?**
Peter na Thomani vho dzula...
2. **Ho vha hu na mini bogisini la Vho Mbali?**
Ngomu ha bogisi la Vho Mbali ho vha hu na.
3. **Ndi nnyi we a nea Peter vhudzulo ha phanda?**
...o nea Peter vhudzulo ha phanda.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ndila dzo fhambanaho.
Haseledzani na phathinara yaṅu:

1

Kha zwipida zwa
mubvumo:

tsh-i-m-e-l-a

2

Kha zwipida zwa
silabulu:

tshi-me-la

3

Kha zwipida zwa thalutshedzo:

Ndi mini zwine zwa amba **mela**?
Tshipida tsha **tshi** tshi shandula
hani thalutshedzo??

Zwino lingedzani nga maipfhi
haya: swikela, imbela

U Elela

U sielisana u vhalela ntsha:

Maemu u vha na khonani ntswa

Maemu ovha e khonani khulu ya Vhonani na Orisumbedza. Vho vha vha tshi ita zwithu zwinzhi vhothe. Linwe duvha nga tshifhinga tsha bureiko, Vho

Mundalamo vha ri Maemu a sale.

Maemu a vhudza khonani dzawe uri, “Ndi do ni wana nnda.”

“Maemu, ndo zwi vhona uri Thomani u a shona na hone u twa e ethe. Ndi khou fulufhela uri ni nga tamba nae,” Vho Mundalamo vha ralo. Maemu ho ngo divha uri a ri mini. O humbula uro Thomani ovha a sa pfesesei.

Maemu o ya kha khonani dzawe. Vhonani o vhudzisaa arali Maemu e khakhathini.

Maemu o zwifha ari, “Vho Ngoma vho wana penisela yawe fhasi.” O vha a tshi toda tshifhinga tsha u humbula nga ha mushumo we Vho Ngoma vha mu nea wone.”

Vhusiku honoho, Khumo a gungula kha mme awe, “Ugh, Vho Ngoma vha toda ndi tshi tamba na mutukana o fhumulaho a sa pfhesesei. A thi divhi uri ndi ngani?”

“A ni tei u ita nga u ralo, Vho Ngoma vho tou humbela fhedzi. Vha nga si kone u ni kombetshedza,” ho amba mme a Maemu.

Nga murahu musi Maemu a mmbeteni, a humbula uri hani. Vhuludu he a vhu pfha musi a tshi thoma tshikolo. O dzhia tsheo ya uri u do tamba na Thomani.

Nga duvha li tevhelaho a vhudza Vhonani na Orisumbedza, “Kha ri katele na Thomani.”

“Fhedzi ndi ngani?” vhañwe vhatukana vha a vhudzisa.

“Ndi a mu pfhela vhutungu nahone arali ri vhaña, ri nga tamba nga thimu,” Khumo o ralo.”

Maemu o humbela uri Thomani a tambe navho. Thomas o vha a si na ngoho. fhedzi a mbo di mwemwela. Vho tamba vhavhili kha vhavhili . bola ya milenzhe, nahone zwo vha zwi tshi takadza vhukuma.

“Idani ni dovhe ni tambe matshelo!” Vhonani o ralo.

“Ndi a dihudza nga inwi, Maemu,” Vho Ngoma vho ralo nga murahu. Maemu na ene o di hudza.

Khumo na ene o mbo di pfa a tshi di hudza.

“No shuma, Maemu,” hu amba Vho Mundalamo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya u ndowedzo:

1. Khonani khulwane dza Maemu ndi vhonnyi?

Khonani khulwane dza Maemu ndi... na...

2. Ndi nnyi we Vho Ngoma vha vha vha tshi toḁa Maemu a tshi tamba nae?

Vho Ngoma vho toḁa Maemu a tshi tamba na...

3. Vhatukana vho tamba mutambo u fhio?

Vhatukana vho tamba...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḁa hezwi zwa maipfhi u fhaṭa maipfhi:

zwi
Tsumbo: zwishumiswa

ela
Tsumbo: sukela

ana
Tsumbo: vhonana

Nwalani mitevhe ya maipfhi kha bugu yaṅu ya u ndowedzo.

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

vhengele

nguluvhe

nguvho

xaxara

muxe

tshixwatudzi

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

O ya vhengeleni u renga muroho wa muxe.

Muroho wa muxe u khou xaxara muliloni. Vhengani ndi ene a no khou bika. O u renga vhengeleni mulovha.

Vho u ḽa vha si u fhedze. Vha u dzhenisa kha tshixwatudzi uri u sa sine. Tshixwatudzi tshi ḽo u rothodza uri u sa tshinyale.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḽi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha bugu yaṅu:

1. muroho ḽifha u a
2. vhala bugu ri

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsha zwino?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

mususumeli

sasamedza

sesana

nnambatela

nnukhisela

munna

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Munna o sasamedza Sesana nga mmbwa.

Sasavhona o nnukhisela kheri ye a bika. Ndo mu humbela thango ya
ṅama ya kheri yawe a nnangela ndi sa i funi.

Uri u ḑo nnamedza thekhisi a nnyisa hayani arali ndi sa ṱoḑi u ḑa
zwine a nnangela. Vhanna vha hashu! “nṅe a thi ṱoḑi a tshi nnangela
zwiliwa.”

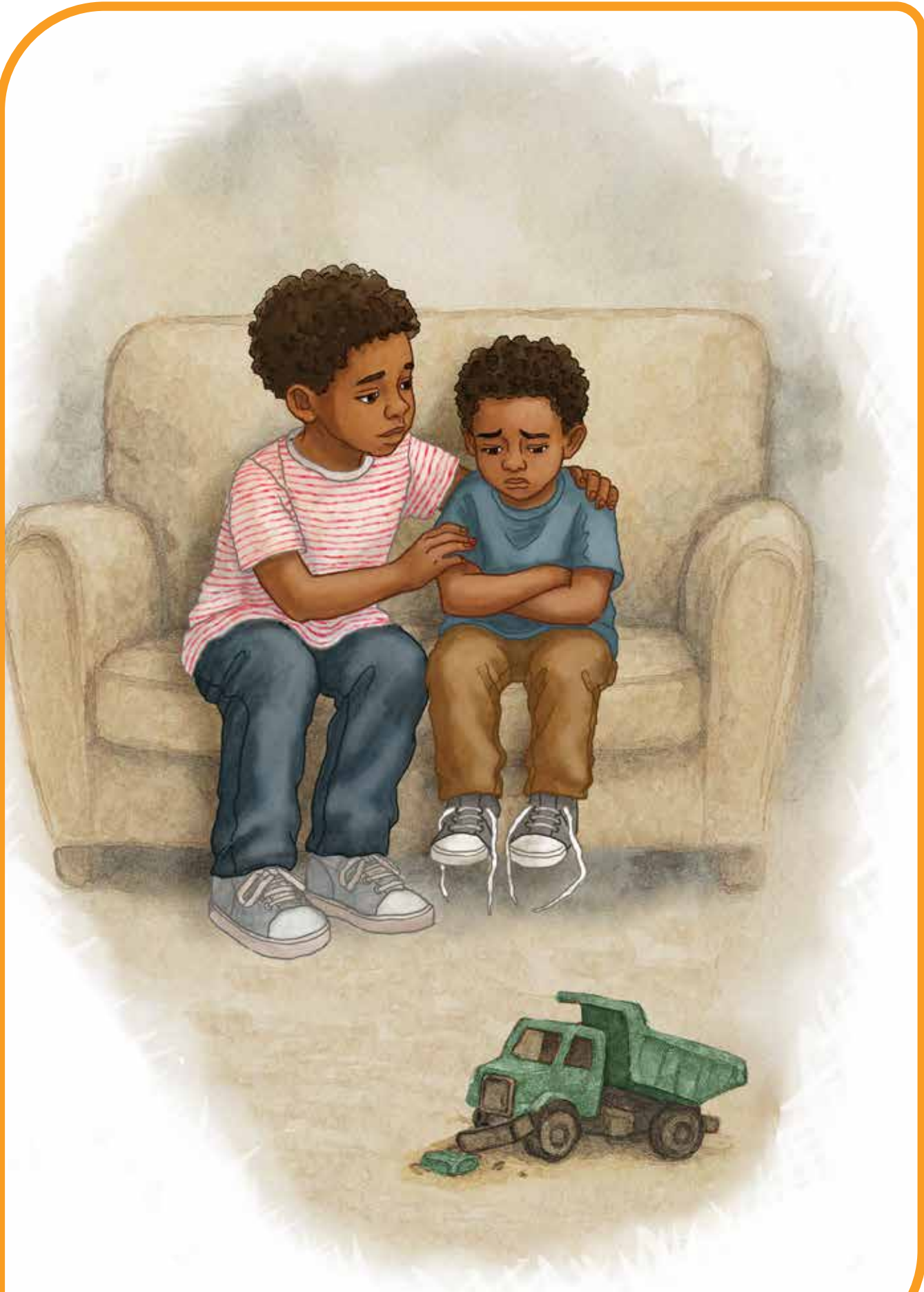
U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḑi u vhumba mafhungo.
Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha
bugu yaṅu:

1. vhalimi lima vho bulasini
2. muzwimi muvhuḑa zwima o

Ni a kona u zwi vhona
uri aya ndi mafhungo
a tshifhinga tsho
fhiraho?

U anetshela zwiṭori nga ndila ya vhusiki.

Foniki

Ni sielisane u
vhala mibvumo iyi:

+

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

nnembeledza

vhanna

nnzi

nnzunzumula

nnzi

kunnzi

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Nzaḽama o nnzunzumula mavhudzi a tshi khou a gama.

U luka methe kha nnzi dza tshikhopha. U thoma nga u fara kunnzi nga
kuthihi nga kuthihi a kona u luka a ita khwantha. A kona u ṱumanya
khwantha u ita methe.

U enkhouda

Fhaṱani maipfhi ni tshi shumisa mibvumo iyi.
Nwalani maipfhi buguni:

xa
xaxara

n	g	x	s	n	r
w	a	nn	nz	xw	nnz

Muṅwalo

Kopololani buguni yaṅu dzaya ndṱowedzo:

Uanani uri ho wina Uisani naa

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Mangilasi a Peter

P.O. Box 599
Malalane
Mpumalanga
1320
05 Thafamuhwe
2023

Ha Vho Smith na mufumakadzi wavho,

Ndi mugudisi wa Peter. N̄amusi, ndo shumisa mivhala yo fhambanaho u n̄wala kha bodo.

Peter ndi n̄wana a shumaho zwavhuḍi vhukuma kilasini, fhedzi n̄amusi, o vha a sa koni u vhona zwo n̄walwaho kha bodo.

Peter o vha a tshi khou kondelwa u vhona bodo. O fhedza o mmbudza uri ha vhoni zwa kule.

Kanakana a re kilasini nthihi na Peter, nga vhuthu, o tshintshana nae vhudzulo. Peter zwino u dzula phanda u itela uri a kone u vhona bodo. O takala vhukuma kha vhudzulo hawe vhuswa.

Tshikolo tshi nga zwi takalela u thusa uri Peter uri a wane mangilasi kha Dokotela wa maṭo. A nga t̄oliwa maṭo mahala nga Dkt. Mangilasi. Dkt. Mangilasi vha dalela kiliniki nga Lavhuna Dkt. Mangilasi vho no thusa vhana vhanzhi u wana mangilasi a maṭo.

Arali vha tshi tenda uri Peter a vhone Dkt. Mangilasi, kha vha rumele vhurifhi ha thendelo. Muṅwaleli wa tshikolo u ḑo vha e na Peter tshifhinga tshoṭhe.

Ndi khou humbela u founelwa arali vha na mbudziso.

Ndo livhuwa zwinzhi.

Vho Mbali

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Vhurifhi vhu bva kha nnyi? Ho n̄walelwa nnyi?**
Vhurifhi vhu bva kha... u ya kha...
2. **Ndi mini tshine vhabebi vha Peter vha tea u rumela?**
Vhabebi vha Peter vha tea u rumela...
3. **Ni vhona u nga Dokotela Maṭo ndi dzina la vhukuma?**
Ee, ndi humbula uri ndi dzina la vhukuma.
Hai, ndi humbula u nga a si dzina la vhukuma.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ndila dzo fhambanaho.
Haseledzani na phathinara yaṅu:

1

Kha zwipiḁa zwa
mubvumo:

vh-o-n-a-n-a

2

Kha zwipiḁa zwa
silabulu:

vho-na-na

3

Kha zwipiḁa zwa t̄halutshedzo:

Ndi mini zwine zwa amba **vhona**?
Tshipiḁa tsha **ana** tshi shandula
hani t̄halutshedzo??

Zwino lingedzani nga maipfhi
haya: seisana, tshaisana

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Sendiwitshi yo engedzeaho

Muṱwe musi nga Musumbuluwo nga matsheloni, Maṱodzi o vula bege yawe a mbo bvisa sendiwitshi A vhona Khuthadzani a si khou ḽa.

“Tshiswiṱulo tshaṅu tshi ngafhi?” Maṱodzi u vhudzisa Khuthadzani.

“A thi na. Mme anga vha sibadela. Ni songo vhudza muthu,” Khuthadzani a ralo. Maṱodzi a ṅwatela Khuthadzani sendewitshi yawe.

Nga ḽavhuvhili, Maṱodzi a humbela mme awe uri vha ite sendewitshi mbili. “Ṽamusu ndi na ṅḽala khulu,” a ralo. A fhiwa sendewitshi mbili. Tshikoloni Maṱodzi a ṅea Khuthadzani ḽa inwe sendewitshi.

Nga ḽavhuraru, Maṱodzi o ita sendiwitshi inwe. Mme awe vha mu vhona vha vhudzisa vha ri, “sendiwitshi inwe hafhu?”

“Ndi na mitambo ṅamusu, ngauralo ndi ṱoḽa zwiliwa zwo engedzeaho,” o zwifha.

Tshikoloni o ṅea Matuma sendewitshi ya hemu na tshizi.

“Nga ḽavhuna, Maṱodzi o lenga u ḽilugisa. A lenga u ḽa u ḽa vhuragane. “Vha nga mpha sendewitshi ya vhuragane?” u vhudzisa mme awe. Nga bureiki, Maṱodzi a farwa nga ṅḽala khulu. O vha o ṅea Khuthadzani ḽa sendewitshi yawe.

Vhusiku honoho, mme a Khuthadzani vha founela mme a Maṱodzi. “Ndi a livhuwa vho itela Khuthadzani tshiswiṱulo ino vhege yoṱhe. Ndo vha ndi sibadela.” vho ralo.

Mme a Maṱodzi vha ṅwethuwa vhe vhoṱhe. Vho fhedza vho pfhesesa uri ndi ngani mutukana wavho o vha a tshi ṱoḽa sendiwitshi inwe.

“Ndi a zwi ḽivha uri ndi ngani no humbela zwiliwa zwa masiari zwo engedzeaho,” Mme anga vho mwemwela.

“Ndo fulufhedzisa Khuthadzani uri a thi nga zwi vhudzi muthu,” Maṱodzi o ralo.

Mme awe vha ri khae, “no sumbedza u vha na vhuthu vhukuma. Ndi a ḽihudza nga inwi, fhedzi ndi ngani ni songo mmbudza?”

Thelokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Mme a Khuthadzani vho vha vhe ngafhi?**
Mme a Khuthadzani vho vha vhe...
2. **Ndi sendewitshide ye Maṭodzi a nea Khuthadzani nga Lavhuraru?**
Nga Lavhuraru, Maṭodzi o nea Khuthadzani sendiwitshi ya...
3. **Ndi ngani Maṭodzi a songo vhudza mme awe ngoho?**
Maṭodzi ho ngo vhudza mme awe ngoho nga uri...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḽa hezwi zwa maipfhi u fhaṭa maipfhi:

ela
Tsumbo: vhonetshela

ana
Tsumbo: ambedzana

ulula
Tsumbo: ambulula

Nwalani mitevhe ya maipfhi
kha bugu yaṅu ya ndowedzo.

Thero: Ri vhainzhiniere

Zwipfhumisa luambo:

Tshirendo

Tshipiḽa tsha maṅwalwa tshine tsha shumisa maipfhi o khethiwaho nga vhuronwane u itela u ṭahisa kana u bvisela khagala mihumbulo, vhudipfhi, kana zwifanyiso. Kanzhi zwirendo zwi shumisa mutevhetsindo, u dovholola, na luambo lwa u ṭalusa.

Ri vha Indzhiara
 Ri Vhainzhiniara, vho ṭalifhaho,
 Ri fhaṭa zwithu zwo khwaṭhaho.
 Ri shumisa zwanda zwashu,
 Ri shumisa mihumbulo washu,
 U ita zwithu zwiswa uri vhoṭhe vha zwi wane.

Ri Vhainzhiniara,
 Ri pulana na u ola,
 Ri lugisa na u fhaṭa zwine vhathu vha vhona.
 Ri shuma roṭhe, nṅe na vhone
 U fhaṭa fhethu ha khwine.

Ndi tshikhoḽo tsha Vhainzhiniara.

Vhainzhiniara vha khou ri vhudza uri vha fhaṭa zwithu zwo khwaṭhaho nga zwanda vha tshi shumisa mihumbulo yavho. Vha ola vha lugisa na u fhaṭa zwine vhathu vha kona u zwi vhona.

Zwiṭori:

**Tshipelupelu tsha
 vhuṭali tsha William**

**Soḽa ya u dudedza
 maḽi ya Xochitl**

ḽivhaipfhi

**tshipelupelu
 tsha muya:** Mutshini une wa shumisa muya u ita muḽagasi kana u bommba maḽi.

gomelelo: Tshifhinga tshilapfhu hune ha vha na mvula ṭhukhu vhukuma kana hu si na mvula, zwine zwa ita uri zwi konḽe u ṭavha zwiliwa.

Divhaipfhi

dzharata ya zwikerepe:	Fhethu hune ha vhewa zwithu zwo tshinyalaho, zwi no nga tsimbi, phaiphi, na zwipida zwa baisigira uri vhathu vha kone u zwi shumisa kana u zwi lugisa.
zwishumiswa zwa zwikerepe:	Zwithu zwa kale kana zwo salaho, zwi ngaho tsimbi, phaiphi, kana zwipida zwa baisigira, zwine zwa nga shumiswa hafhu u itela u ita tshithu tshiswa.
bombo:	Mutshini une wa isa maḁi u bva fhethu huthihi u ya kha huṁwe, u fana na u bva kha mulindi wa maḁi u ya kha zwimela.
soḁa:	U shumisa maanda a ḁuvha u itela u ita muḁagasi.
u kona / swikelela:	U vha na tshelede yo eḁanaho u renga tshiṁwe tshithu.
yo laṁwa:	Tshithu tsho laṁwaho kana tshi sa tsha ṁodea.
vhubveledzi:	Tshithu tshiswa tshe muthu a tshi ita u itela u tandulula thaidzo kana u thusa vhathu.
u takala:	U mwemwela o takala ngauri u a ḁihudza nga zwe iwe kana muṁwe muthu a zwi ita.
muinzhiniere:	Muthu ane a humbula mihumbulo na u fhaṁa zwishumiswa, mitshini, kana sisiteme dza u tandulula thaidzo.
dizaini:	Ndi pulane kana tshifanyiso tshine tsha sumbedza ndila ine tshithu tsha ḁo itwa ngayo.
phuli:	Vhili ḁine ḁa vha na thambo kana bannda ḁine ḁa thusa u takula kana u tshimbidza zwithu zwi lemelaḁo nga hu leluwaho.
thawara:	Tshifhaṁo/ tshivhumbeo tshilapfhulapfhu.
u wa:	Musi tshithu tshi tshi wela fhasi kana u pwashea ngauri a tshi koni u ḁifara/u ima nga tshoṁhe.

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

lamulela

mulomo

mulemalema

vhavha

vhivha

mavhivhi

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Muvhungu o vhulaha muvhuda.

Vhalimi vha lima masimuni avho. Vha shumisa madzembe, vha~we vha shumisa donngi u lima. Vha ḡi rwa khana nga vhulimi.

Vha vhuya vho neta masimuni. Vha awela vha tshi vhuya mahayani avho. U lima ndi zwa ndeme. Ri wana zwḽiwa kha u lima.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḍi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha bugu yaṅu:

1. vhengani fula mitshelo o
2. phiriphiri vhavha i a

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsha zwino?

Foniki

Ni seilisane u vhala mibvumo iyi:

U dikhouda

Vanganyani / tanganyani mibvumo u itela u vhala maipfhi:

zhalinga

mahozhokozha

mazhana

khali

khavho

makhulu

U Elela

U sielisana u vhalela n̄tha:

Makhulu vho zhakiwa nga muri muhulu.

Khali yo faraho mazhana yo kwashea. Yo kwashiwa nga vhakalaha vha mahozhokozha vhe vha vha vho ḡa u nwa mahafhe ha makhulu.

Vho tou i zhuvhulela makhulu, vha tou nga khathihi, nga mazha fhasi phaa! Makhulu Vho muzhomba vho sinyuwa.

U enkhouda

Vhekanyani maipfhi zwavhuḏi u vhumba mafhungo. Shumisani zwiga zwa u vhala ni ṅwale mafhungo kha bugu yaṅu:

1. khali bika vhuswa yo
2. mazhana muthetshelo wavhuḏi ana

Ni a kona u zwi vhona uri aya ndi mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho?

Thero: Ri vhainzhiniere

Foniki

Ni sielisane u
vhala mibvumo iyi:

+

U dikhouda

Vanganyani /
tanganyani mibvumo u
itela u vhala maipfhi:

khovhe

khumba

kholomo

khwali

mukhwathelo

mikhwa

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Mashudu ha na mikhwa yavhuḍi.

Mukhaha wa kholomo wo ḍala khamelo. Khakhu ndi ene o hamaho kholomo. A hu tsha pala khwali muḍini. Kholomo dza hone dzo khwaṱha ngauri dzi isiwa mafuloni avhuḍi.

U enkhouda

Fhaṱani maipfhi ni tshi shumisa mibvumo iyi.
Nwalani maipfhi buguni:

vhalulula
vhidzelela

v	h	l	a	e	z
w	vh	u	zh	i	dz

Muṱwalo

Kopololani buguni yaṅu dzaya ndṱowedzo:

Xali o xaxarisa muroho wa muxce.

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Thivhani mililo!

Maranga na mme awe vha dzula nṱa ha Kapa.

Malume wawe vho vha fhatela nṱu ṱhukhu nga madaba a tsimbi. Yo vha i na muṅango na mafasiṱere mavhili.

Nṱu yo vha i ṱhukhu fhedzi Maranga o vha e na mmbete wawe na khabodo ya u vhea zwiambaro na zwiṅwevho. Mme awe vho shuma nga maanda uri nṱu yavho i vhe yavhuḍi.

Kha buḽoko yavho i re na nṱu ṱhukhu, Maranga o vha e na khonani nnzhi. Zwo vha zwi tshi takadza u tamba musi tshikolo tshi tshi bva.

Fhedzi nga Nyendavhusiku ṅwaha muṅwe na muṅwe, muya wo vha u tshi hulela vhukuma.

Muṅwe na muṅwe o vha a tshi ṱhogomela mililo. Muya wo vha u tshi ita uri khavhu dza mulilo dzi hulele na u gidima nga u luvhilo.

Vhatukana vho humbula u ita zwiṅwe zwithu. Vho vha vha tshi ṱoda u thivhela mililo uri i si fhise nṱu dza havho.

Duvha ḽiṅwe na ḽiṅwe, vho vha vha tshi kuvhanganya thukhwi vha i vhulunga kule na buḽoko yavho.

Nga Mugivhela, vho vha vha tshi bwa mahatsi u mona na buḽoko yavho, vha a hwala vha ṱuwa nao.

Nga u ṱavhanya, miṅwe miṱa vho vhona zwe vhatukana vha vha vha tshi khou zwi ita.

Vho vhona uri buḽoko ya vhatukana i vhoneḽa yo kuna na u vha na vhudele.

Vho dovha vha zwi vhona uri vho tsireledzea kha mulilo.

Hu sa athu fhela tshifhinga tshilapfhu, vathu vhanzhi vho edzisa Maranga na khonani dzawe. U bva tsheetsho, ho vha na u fhungudzea ha mililo.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Maranga u dzula ngafhi?**
Maranga u dzula...
2. **Muya wo ita mini kha mulilo?**
Muya wo ita...
3. **Vhatukana vho ita mini u lingedza u thivha mililo?**
Vhatukana...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ṅila dzo fhambanaho.
Haseledzani na phathinara yaṅu:

1

Kha zwipiḁa zwa
mubvumo:

a-mb-u-l-u-l-a

2

Kha zwipiḁa zwa
silabulu:

a-mbu-lu-la

3

Kha zwipiḁa zwa ṭhalutshedzo:

Ndi mini zwine zwa amba **amba**?
Tshipiḁa tsha **ulula** tshi shandula
hani ṭhalutshedzo?

Zwino lingedzani nga maipfhi
haya: khinulula, ganulula

U Elela

U sielisana u vhalela nṭha:

Tshipelupelu tsha vhuṭali tsha William

William o alutshela muvhunduni une wa vhidzwa Wimbe, ngei Malawi. Wimbe ho vha hu si na mudagasi.

Vhadzulapo vha muvhunduni vho vha vha tshi ḡitika nga mvula u itela u sheledza zwiliṅwa zwavho.

Musi William e na miṅwaha ya 14, ho vha na gomelelo ngei Malawi. Vhalimi vho vha vha sa koni u sheledza zwimela zwavho, ngauralo ho vha hu si na zwiliwa zwo eḡanaho.

Muṭa wa William's wo vha u tshi kona u ḡa zwiliwa zwiṭuku luthihi fhedzi vhusiku.

William o vha a tshi fanela u litsha tshikolo. Vhabebi vhawe vho vha vha sa swikeleli u badela mbadelo dzawe dza tshikolo.

Samusi William o vha a sa tsha ya tshikoloni, o vha a tshi ṭwesa ḡaiburari. Ḳiṅwe ḡuvha a wana bugu ine ya pfhi u shumisa Fulufulu. Yeneyo bugu yo ṭalutshedza uri ni nga shumisa zwipelupelu u sika fulufulu.

William o mbo ḡi humbula uri u ḡo shumisa tshipelupelu u ḡisa fulufulu ḡo eḡanaho muvhunduni wa hawe.

William o setsha dzharatani ya zwithu zwi si tsha shumaho u wana zwishumiswa zwine a nga shumiswa u ita tshipelupelu. Vhaṅwe vhathu vho mu sea, fhedzi ene a bvela phanda.

Ḳiṅwe ḡuvha vhusiku, William o fheledza o ita uri tshipelupelu tshi mone. Tshipelupelu tsho ita fulufulu ḡo eḡanaho u ṅea maanda mavhone mana na radio.

William o shumisa mavhone u vhala vhusiku.

William o vha a tshi khou ṭoda u ḡisa mudagasi na maḡi muvhunduni woṭhe wa hawe. O shuma nga maanda u itela u fhaṭa tshipelupelu tshihulwane. O shumisa tshipelupelu tshawe tshihulwane tshiswa u bommba maḡi tshisimani.

Zwino vhalimi vha nga sheledza zwimela zwavho!

Nga murahu ha miṅwaha i si gathi, munna o ḡa a ṅwala tshiṭori tsha William kha guranda. Vhathu vhanzhi mona na Malawi na kha

lifhasi, vha vhala nganea ya William's. Vhanwe vhathu vho takadzwa nga mafhungo awe lwe vha badela William uri a ye tshikoloni na yunivesithi.

Nga murahu ha minwaha i si gathi, ho da munna a nwala tshitori tsha William kha gurandha. Vhathu vhanzhi kha lifhasi na u mona na la Malawi, vho vhala tshitori tsha William. Vhanwe vhathu vho takadzwa nga tshitori tshawe vha ita na u mu badelela uri a tuwe a ye tshikoloni na yunivesithi.

Munwe munna a nwala tshitori tsha William kha gurandha. William a kona u wana tshelede ya u dzhena tshikolo na ya u ya yunivesithi.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. William o vha a tshi dzula ngafhi?

William o vha a tshi dzula...

2. William o twesa ngafhi?

William o twesa...

3. William o fhaṭa mini?

William o fhaṭa...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḁa hezwi zwa maipfhi u fhaṭa maipfhi:

ana
Tsumbo: kwamana

ulula
Tsumbo: bikulula

wa
Tsumbo: ḁisiwa

Nwalani mitevhe ya maipfhi kha bugu yaṅu ya ndowedzo.

U dikhouda

Shandukisani mafhungo a vhe kha tshifhinga tsho fhiraho:

Ñwalani fhungo ǀi vhe kha tshifhinga tsho fhiraho:

- *Shandukisani ǀiiti u sumbedza uri nyito yo no itea.*

1. Kopololani fhungo buguni yañu:

Sara u ǀa vhuswa.

2. Wanani ni tingedzele ǀiiti:

Sara u ǀa vhuswa.

3. Ñwalani ǀiiti ǀi vhe kha tshifhinga tsho fhiraho:

o ǀa

4. Ñwalani fhungo ǀi vhe kha tshifhinga tsho fhiraho:

Sara o ǀa vhuswa.

5. Kha vha dovholole nga mafhungo:

- Seani u raha bola.
- Mmawe vha bika ñama.
- Gugu vha ri anetshela tshitoro.

Divhafhungo

Vhekanyani mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho:

1. Kopololani fhungo buguni yañu:

khekhe pungi o ǀa

2. Wanani ni talele tñoho.

khekhe pungi o ǀa

3. Wanani ni tingedzele ǀiiti:

khekhe pungi o ǀa

4. Wanani ni swifhadze kha tshiitwa:

khekhe pungi o ǀa

5. Ñwalani mafhungo nga ndila i tevhelaho: tñoho + ǀiiti + tshiitwa

pungi o ǀa khekhe

6. Engedzani zwiga zwa u vhala:

Pungi o ǀa khekhe.

7. Kha vha dovholole nga mafhungo:

- baba imba vho luimbo
- mmbwa goloi yo gidimisa
- tshifanyiso o ola Maria

Divhafhungo

Shandukisani mafhungo a vhe kha tshifhinga tsho fhiraho:

- Lea o tamba piano.
- Ndi vhala bugu.
- Jowi u tanzwa thundu.

Divhafhungo

Vhekanyani mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho:

- zowi o murathu wawe kuvhatedza
- niwana o ntha ha mmbete fhufhela
- mmawe vho vhurotho baka

U Elela

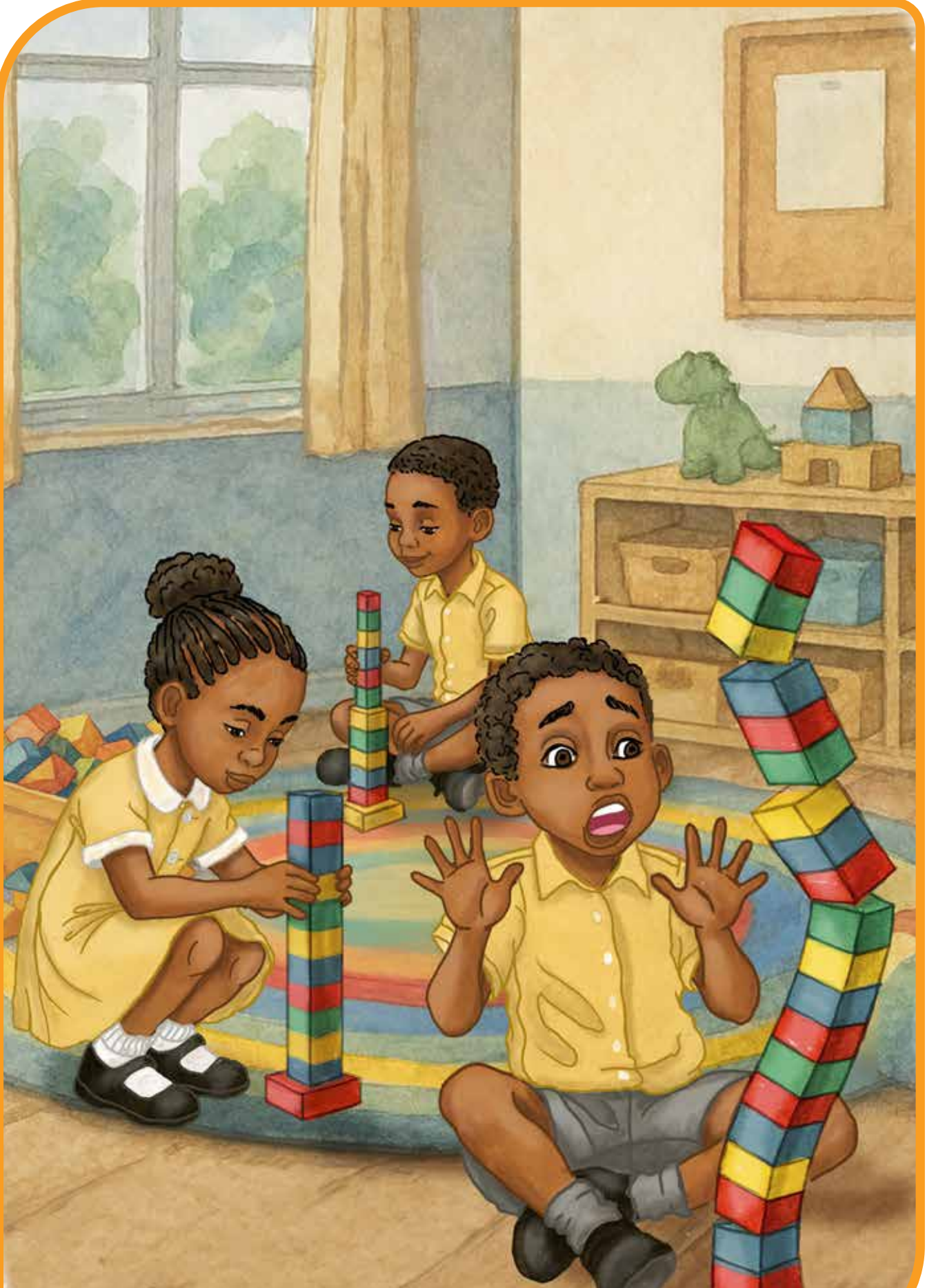
U sielisana u vhalela ntha:

O shula nga vhutoko.

U sa pfha

Muxali u tuwa na khonani dzawe. Vha ya u vhona bola mudavhini kule na hayani. Yo fhela lo no swifhala. Ha tsha divha uri u isa hani hayani ngauri ndi swiswi.

Ha ngo vhudza vhabebi vhawe. O tshuwa uri khotsi awe vha do mu rwa. Mashudu o fara founu. U a vha founela uri vha mu rumele lokhesheni kha founu uri a kone u swika. O swika a humbela u fareliwa. Ha tsha do dovha u tuwa a songo amba.

U anetshela zwiṭori nga nḡila ya vhusiki.

Divhafhungo

Shandukisani mafhungo a vhe kha tshifhinga tsho fhiraho:

- Ruru u swura tie.
- Bangani u zwifhela mudededzi.
- Fhatuwani u lilela zwiliwa.

Divhafhungo

Vhekanyani mafhungo a tshifhinga tsho fhiraho:

- swiela musidzana o
- goni fhufha lo
- lisa mbudzi mutukana u

U Elela

U sielisana u vhalela ntha:

Misho a tshi tshimbila badani u a thogomela.

Milayo ya badani

Khaukanani u ya mavhengeli u renga makumba. Mme awe vha ri a thogomele dzigoloi uri a sa thuliwe. Vha ri a saathu pfhuka a sedze matungo othe.

O sedza kha tshanda tsha ula a dovha a sedza kha tsha monde. Hu si na goloi u a pfhukha. Hu na goloi u ya ima a i lindela i tshi fhira a kona u pfhuka. Heyi ndi milayo ya badani.

U Elela

Humbulani, u amba nga u tou elela zwi amba:

- U vhala tshiṭori hu si na vhukhaki.
- U vhala tshiṭori nga luvhilo lwavhuḍi, sa u nga ni khou amba.
- U vhala tshiṭori nga u ḍiṭahisa.

U sielisana u vhalela nṭha:

Palesa Masuku: Mutandululi wa thaidzo

Palesa Masuku ndi nnyi?

Palesa Masuku ndi rasaintsi wa Afrika Tshipembe. Nga 2011, o wina pfhufho ya u dizaina tshiṭofu tshawe.

Hetshi ndi tshiṭori tsha nḍila ye Palesa a shumisa ngayo tshikili tshawe tsha u dizaina u tandulula thaidzo ye a i vhona.

Thaidzo

Palesa o vhona uri hu na vhathu vhanzhi. vhane vha nga si swikelele u renga malasha kana pharafini ya u bika na u dudedza. O vha a tshi khou ṭoda u dizaina tshiṭofu tshi sa ḍuri.

Tsedzuluso

Palesa o wana uri thebv u dza muri wa Mufula dzi a shumisea ngauri dzi duga zwavhuḍi nahone mulilo wadzo u lenga u fhelela.

Dizaini

Palesa o dizaina tshiṭofu. O tshi dizaina uri tshi shumise thebv u dza mafula nṭhani ha malasha.

U ita

Palesa o ita tshiṭofu tshawe tshe tsha vha tshi tshi shumisa thebv u dza muri wa Mafula nṭhani ha malasha.

U linga

Palesa o mbo ḍi linga tshiṭofu tshawe. tsho vha tshi tshi bveledza mufhiso, tsho vhlisa maḍi na u bika zwiliwa. Tsho phasa ndingo yawe!

U kovhelana

Palesa o kovha dizaini yawe. O dzhena kha mutatṣano nahone a wina!

Ndi ngani Palesa o wina?

Fhethu hunzhi, thebvu na makanda a Mafula zwi nga wanala fhasi mahala. Hezwi zwi amba uri vathu vhanzhi vha na ndila i sa duri ya u dudedza.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaṅu ya ndowedzo:

1. **Ndi thaidzo ifhio ine Palesa tṱoda u i tandulula?**
Palesa u tṱodou...
2. **Ndi ngani thebvu dza Mufula dzi tshi shumisea?**
Thebvu dza Mufula dzi a shumisea ngauri...
3. **Hu na Mifula hune na dzula hone?**
Ee, hu na Mifula hune nda dzula hone.
Hai, a hu na Mifula hune nda dzula hone.

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Ri nga fhandekanya maipfhi nga ndila dzo fhambanaho. Haseledzani na phathinara yaṅu:

1

Kha zwipiḁa zwa mubvumo:

g-w-a-d-a-m-a

2

Kha zwipiḁa zwa silabulu:

gwa-da-ma

3

Kha zwipiḁa zwa tṱhalutshedzo:

Ndi mini zwine zwa amba **gwati**?
Tshipiḁa tsha **gwavha**
tshi shandula hani
tṱhalutshedzo?

Zwino lingedzani nga maipfhi haya: gwakwa

U Elela

U sielisana u vhalela nṱha:

Soḽa ya u dudedza maḽi ya Xochitl

Ḽinwe ḽuvha, Xochitl (o tou ḽigeda) a tshi khou ya hayani. A vhona hu si tshee na miri. “Miri yo ya ngafhi?” u ḽivhudzisa o mangala.

Nga matsheloni a tevhelaho, o vhona khotsi awe vha tshi khou vhea thanda muliloni u itela u fhisa maḽi. O zwi vhona uri miri yo vha i tshi khou remiwa u itela u ita mulilo wa u dudedza maḽi. Xochitl o dzhia tsheo ya uri u ḽo lingedza u ita tshithu tshine tsha dudedza maḽi tshine tsha sa vhulaye miri kana u ḽure.

Xochitl a tshi vhuya tshikoloni a thoma u shuma kha dizaini yawe. A thoma u kuvhanganya maboḽelo a pulasiṱiki, ngilasi, phaiphi na khuni. Musi o no vha na zwishumiswa zwo linganaho, a zwi kuvhanganya fhethu huthihi. A ṱuma phaiphi kha maboḽelo a pulasiṱiki. Maboḽelo a a pennda a vha matswu.

Khotsi awe vha mu thusa u fhaṱa bogisi ḽa u vhilisa maḽi.

Nga matshelo a sa athu ya tshikoloni, a shela maḽi kha maboḽelo. O mbo ḽi vhea tshidudedzi tshawe ḽuvhani u itela u vhona aral tshi tshi ḽo shuma.

Tshikolo tshi tshi bva, a gidimela hayani u yo linga tshidudedzi tshawe. A vula phaiphi yawe ha bva tshitimu tsha maḽi a u fhisa.

“Kha vha vhone baba!

Zwi a shuma!” ndi

Xochitl a tshi vhudza khotsi awe.

“No ita zwone!” ndi khotsi a

Xochitl vha no ralo.

Xochitl o ita tshidudedzii tshihulwane tshine maḽi a hone a ḽo lingana muṱa woṱhe. A tshi vhea nṱha ha ṱhanga uri tshi wane ḽuvha ḽinzhi.

Vhahura vhothe vha vhona tshidudedzi, vha tshi funa vha ri vha a tshi toda. Vhadzulapo vhothe vha vho kona u didudedzela maḡi. A vha tsha rema miri vha tshi itela khuni.

Xochitl o wina pfhufho u bva yunivesithi ya Mexico nga ha soḡa ya u dudedza maḡi.

Tholokanyondivho

Nwalani phindulo kha bugu yaḡu ya ndowedzo:

1. Xochitl o dzhia tsheo ya u ita mini?

Xochitl o dzhia tsheo ya u ita...

2. Khotsi a Xochitl vho mu thusa u fhaḡa mini?

Khotsi a Xochitl vho mu thusa u fhaḡa...

3. Ndi thaidzo ifhio tshitshavhani tsha haḡu ine na takalela u i tandulula?

Ndi nga takalela u tandulula thaidzo ya...

Mofolodzhi / phendamaipfhi

Shumisani zwipiḡa hezwi zwa maipfhi u fhaḡa maipfhi:

eni
Tsumbo: mmboneni

ela
Tsumbo: mmbonela

tshela
Tsumbo: mmbonetshela

Nwalani mitevhe ya maipfhi kha bugu yaḡu ya ndowedzo.

**Copyright © 2026 National Educational
Collaboration Trust (NECT)**

This work is licensed under a **Creative Commons
Attribution–NonCommercial–NoDerivatives 4.0
International License (CC BY-NC-ND 4.0)**.

Additional permissions beyond the scope of this license
may be available. For further information, please
contact the publisher at **materials@nect.org.za**.

First edition, 2026

